

## PAPER DETAILS

TITLE: Osmanli Mülki Memurlarının Emekli Maaslari

AUTHORS: Ertan GÖKMEN

PAGES: 79-108

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2212390>

## Osmanlı Mülki Memurlarının Emekli Maaşları (1880-1912)

Ertan GÖKMEN\*

### Özet

*Bu çalışma Osmanlı mülki memurlarının 1880-1912 yılları arasındaki emeklilik şartlarını ve maaşlarını ele almaktadır. Çalışmanın kaynağını Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve 1880-1912 yıllarını kapsayan dört adet tekaüd defteri oluşturmaktadır. Defterlerde emekli olan memurların emekliliklerine ait berat suretleri bulunmaktadır. Bu kayıtlarda emekli olan memurun adı, görev yaptığı yer, emeklilik tarihi, bağlanan emekli maaşı miktarı, bu maaşın hangi sosyal güvenlik kurumu tarafından karşılanacağı gibi bilgiler bulunmaktadır. Defterlerde 10.146 emekliye ait berat sureti bulunmaktadır. Çalışmada tekaüd defterlerindeki bilgiler doğrultusunda farklı meslek gruplarına mensup memurların en yüksek ve en düşük maaşları ile ortalama emekli maaşları tespit edilmiştir. Emekli maaşları verilenler arasında bakan, müsteşar, vali, vali yardımcısı, vali vekili, kaymakam, defterdar, hâkim, muhasebeci, müfettiş, mühendis, doktor, cerrah, ebe, maarif müdürü, mektep müdürü, muallim, komiser, polis gibi kamu görevlileri bulunmaktadır. Bu görevlilerden en yüksek maaşları mülki idareciler, en düşük maaşı ise öğretmenler, polisler ve ebeler almaktadır.*

**Anahtar Kelimeler:** Emekli, Mülkiye Memuru, Sosyal Güvenlik, Osmanlı, Maaş.

### Pension Salaries of Ottoman Civil Servants (1880-1912)

### Abstract

*This study deals with the retirement conditions and salaries of Ottoman civil servants between 1880-1912. The source the study consists of four successive registers in the Ottoman Archives covering the years 1880-1912. In the notebooks, there are copies of retirement certificates (berat) of the retired civil servants. These records contain information such as the name of the retired civil servant, the place of duty, the date of retirement, the amount of the pension paid, and which social security institution will pay this salary. There are 10.146 copies of berats of pensioners in the registers. In this study, the highest, lowest, and average pensions of civil servants belonging to different occupational groups were determined according to the information in the pension notebooks. Among those who are given pensions, there are public officials such as minister, undersecretary, governor, deputy governor, district governor, treasurer, judge, accountant, inspector, engineer, doctor, surgeon, midwife, director of educations, school manager, teacher and police. Civil administrators earn the highest salaries, while teachers, police and midwives receive the lowest salaries.*

\* Prof. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Manisa/Türkiye (ertan.gokmen@cbu.edu.tr) (Orcid ID: 0000-0001-9189-9960)

**Keywords:** *Pension, Civil Officer, Social Security, Ottoman, Salary.*

## Giriş

Günümüzdeki modern emeklilik sistemi gibi olmasa da Sanayi Devrimi öncesi dönemde yaşlılık, hastalık veya sakatlık gibi durumlar sebebiyle çalışma gücünü kaybeden insanlara az veya çok aile içinden, hizmet gördüğü meslek grubundan veya devlet tarafından yardımlar yapıldığı vakidir. Bu yardımların ilk çağda ve orta çağda farklı ülkelerde değişik şekillerde yapıldığı bilinmektedir (Dilik, 1988: 41-69; Özdemir, 2008: 46-48). Osmanlı Devleti'nde de 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kamu görevlileri dışında kalan insanların sosyal güvenlik ihtiyacı değişik şekillerde karşılanmıştır. Bu anlamda kadınlar için mehir; kimsesiz çocuklar için eytam akçesi; yeniçeriler için orta sandıkları; esnaf dayanışması için esnaf sandıkları; köy ve mahalle fakirleri için avarız sandıkları; katilin diyetini ödeyebilmesi için âkile kurumu ve vakıflar yaşlı, sakat, hasta ve ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarını gideriyorlardı (Özcan 1999: 111-113; Şenyurt, 2017: 163-165). Bunlar yanında dini ibadetlerden olan zekât, sadaka, fitre ile faizsiz borç verme (karz-ı hasen) ve nafaka yoluyla da bir ölçüde muhtaçların ihtiyaçları gideriliyordu (Aykanat, 2015: 92-115, 124-134, 137-151). Osmanlı Devleti'nde sivil halk dışında ilmiye, seyfiye ve kalemîye mensupları yaşlılık, sakatlık ve hastalık sebebiyle görev yapamaz duruma geldiklerinde tekaüd olurlar ve kendilerine mütekait denirdi. Bu kişilere ya hazineден tekaüd maaşı verilir ya da bir dirliğin geliri tahsis edilirdi (İpşirli, 2011: 340). Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'nde tekaütlüğe ayrılan görevlilere verilecek maaşlara dair bilgiler bulunmaktadır. Bu kanuna göre tekaütlüğe ayrılan veziriazamlara senede yüz elli bin, beylerbeylerine yüz bin, başdefterdara doksan bin, mal defterdarlarına seksen bin ve sancakbeylerine altmış bin akçe verilecektir (Akgündüz, 1990: 329). Belirtilen miktarlardaki bu emeklilik maaşları bu kişilere herhangi bir yerin dirlikleri tahsis edilerek ödenirdi. 16. yüzyılda seyfiye ve ilmiye mensuplarının yevmiyelerine ek olarak ve emekli olduklarında kendilerine maişet için arpalıklar tahsis edilirdi (Baltacı, 1991: 392-393). Osmanlılarda Tanzimat öncesi dönemde devlet hizmetinde bulunanlara hizmetleri karşılığında ihtiyarladıklarında kendilerine tekaüd aylığı bağlanır ve bu aylığa *oturak ulûfesi* denirdi (Pakalın, 1993: 442). Kapıkulu ocaklarında hizmet gören askerler ihtiyarlık veya malullük gibi durumlarda görevlerinden ayrıldıklarında kendilerine *tekaüdiye* ismiyle maaş verilmekteydi. Mütekaidin denilen emeklilere hazineден olduğu gibi değişik yerlerin gümrük ve mukataa gelirlerinden maaş ödemesi yapılırdı (BOA. D. AMH.d. 24540, 24756, 25573; BOA. D. BŞM.d. 792).

Emekliler yanında normal memurlar da Tanzimat dönemine kadar düzenli ödenen bir maaştan mahrum idi. Yapılan düzenleme ile 1838 tarihinden itibaren memurlara maaş bağlanmaya başlanmış ve tahsis-tevcihat siteminden vazgeçilerek memurların gördükleri hizmetler karşılığında aldıkları harçların da önüne geçilmiştir (Martal, 2002: 1692). Ücretler konusunda böyle bir düzenleme yapılmış olsa da Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali sıkıntılar sistemin düzgün işlemesini ve maaşların zamanında ödenmesini engellemiştir.

Kurumsal bir sosyal güvenlik sistemine duyulan ihtiyaç Sanayi Devrimi sonrasında artmış ve sanayinin geliştiği ülkelerde bu konuda farklı tarihlerde değişik düzenlemeler yapılmıştır (Dilik, 1988: 69-78). Osmanlı Devleti'nde de 19. yüzyılın ikinci yarısında belli sektörlerde çalışan kamu görevlileri için emeklilikle ilgili düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.

### 1. Askeri ve Mülki Tekaüd Sandıklarının Kuruluşu

Pek çok yenilikte olduğu gibi modern emeklilik sisteminin kurulmasında da askeri kurumlar öncülük etmiştir. Bu anlamda askeri personelin emekli, dul ve yetimlerine maaş ödenmesi için 1866 yılında *Askeri Tekaüd Sandığı* kurulmuştur (Martal, 2002: 1695). Kurulan bu askeri sandık sonrasında diğer askeri personel, polis, vali, mutasarrıf ve kaymakamlar; sivil kamu görevlileri; ilmiye mensupları ve işçiler için farklı tarihlerde emekliliği düzenleyen kanun ve nizamnameler çıkarılmıştır (Kala, 2018: 27-51). 1866 tarihinde kurulmuş olan Askeri Tekaüd Sandığı'nın derli toplu ilk nizamnamesi 1869 tarihinde yayınlanmıştır. Bu nizamnamedeki bazı eksiklikleri gidermek ve emekli olduktan sonra vefat edenlerin yakınlarının mağduriyetini gidermek için 1880 yılında Asakir-i Berriye Tekaüd Sandığı kurulmuş ve 14 Kasım 1881 tarihinde nizamnamesi yayınlanmıştır (Özger, 2011: 208, 214). Farklı askeri kurumların tekaüd sandıkları birleştirilerek 1886 yılında Umum Askeri Tekaüd Sandığı kurulmuştur (Kala, 2018: 28).

Osmanlı Devleti'nde sivil memurlara yönelik 15 Eylül 1873 tarihinde rütbeli ve rütbesiz bütün vergi memurlarının ve 24 Mayıs 1876 tarihinde posta memur, kâtip ve hademelerinin emekliliklerini düzenleyen bir nizamname yayınlanmıştır (Kala, 2018: 32-34). 8 Eylül 1881 tarihinde de Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi yürürlüğe konulmuştur. Mülki memurların terakki ve tekaüdüne dair 1 Mayıs 1884 tarihinde ve 25 Ağustos 1909 tarihlerinde iki kanun daha çıkarılmıştır. Çalışmamızda kullandığımız tekaüd defterlerindeki emeklilik işlemleri 1881 ve 1884 ve 1909 tarihlerinde mülki memurların tekaüdüne dair çıkarılan kararnamelere göre gerçekleştirilmiştir (Düstur I. T, Zeyl 3, 1300: 62-81; Düstur I. T, Zeyl 4, 1302: 3-31; Düstur II. T, C.1, 1329: 666-673). Aşağıdaki paragraflarda 1881 ve 1909 tarihlerinde çıkarılan kanunlara göre kimlerin emekli olabileceği, emeklilik için şahıslar ve kurumlar tarafından yapılması gereken işlemler, emeklilik maaşlarının nasıl hesaplanacağı, Tekaüd Sandığı'nın nasıl oluşturulacağı sandık sermayesinin hangi gelirlerden oluşacağı hususlarına değinilmiştir.

1881 tarihli Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi'nin 19-33. maddeleri memurların emeklilik şartları ile ilgilidir. 19. ve 20 maddelere göre ilmiye mensupları; kara, deniz ve zaptiye askerleri ve belediye memurları; askeri dairelerde bulunan memurlar, zabıtlar ve daire katipleri dışında kalan büyük ve küçük bütün mülki daire memurları; adliye kâtip, kavas ve mahkeme çavuşları; gümrük kolcuları ve bekçileri gibi hükümet görevlileri kararnamenin belirlediği emeklilik hakkına sahiptirler. Devlet hizmetinde olmayarak günlük çalışma karşılığında ücret alan hizmetliler, fahri veya muvazzaf olup halkın oyu ile belirli bir süre için seçilen meclis üyeleri ve sözleşmeyle istihdam edilen kişiler emekli olamayacak ve bu kişilerin ücretlerinden %5 kesinti

yapılmayacaktır. 21. madde de ise yirmi yaşından sonraki çalışılan zamanların emeklilik süresi hesaplanmasında dikkate alınacağı belirtilmektedir. 22. madde ise emekliliği hak eden kişilerle ilgili yapılması gerekenler işlemler belirtilmektedir. Buna göre emeklilik hakkına sahip olan kişilerin İstanbul'da ise bağlı oldukları bakanlığa, taşrada ise vilayet valisine bir dilekçe verdikten sonra evvela devlet hizmetine kaç yaşında ve hangi tarihte girdiği ve ne kadar maaş aldığı; ikinci olarak hangi hizmetlerde ne kadar bulunduğu ve her birinden ne kadar maaş aldığı, görevden ayrılmış ise bunun sebebi ve ne kadar süre mazûl kaldığı; üçüncü olarak mahkum olup olmadığı; dördüncü olarak emekliliğini istediği gün görevli veya mazûl olup olmadığı; maluliyetten dolayı emekliliğini istemiş ise ne zaman malul olduğu gibi hususlar araştırılarak gerekli evraklar ilave edildikten sonra bir mazbata ile bakanlık ve vilayetlerden, Tekauûd Sandığı Nezareti'ne gönderilecek ve burada gerekli inceleme yapıldıktan sonra Tekauûd İdaresi Cemiyeti'ne havale edilecektir. 23. madde de bir memurun talebi olmadan ve vazifesini yapmaya engel hastalığı ve sakatlığı kesinleşmeden emekli olamayacağı ifade edilmektedir. 25. maddeye göre emekliliğin iki çeşit olduğu bunlardan birinin devlete otuz yıl hizmet etmekle diğerinin maluliyet dolayısı ile elde edilebileceği belirtilmektedir.

1881 tarihli kararname sonrasında 1884 yılında mülki memurların emekliliğine dair yeni bir kanun daha çıkarılmış ise de bu iki kanun arasında fazlaca bir fark yoktur. 1909 tarihli Memurin-i Mülkiye Tekauûdüne Dair Kanun'da ise bazı değişiklikler bulunmaktadır. Buna göre emeklilik için gerekli süre miladi takvime göre yirmi yaşından itibaren başlamaktadır. Memurun çalışması gereken süre 30 yıldır. Emeklilik için azami hizmet süresi en fazla kırk beş senedir. Bir memur asaleten ve vekaleten bu süreyi doldurmadan ve sakatlığı tıbben kabul edilmeden emekliliği kabul edilmeyecektir. Bir memur hizmet görebilecek durumda bile olsa altmış yaşını doldurduğunda isteğine bakılmaksızın emekli edilecektir. Ancak vükela ve ayan bunun dışında tutulacaktır. Hiçbir memura kırk beş seneden fazla çalıştığı süreler için fazladan maaş ödenmeyecektir (Düstur II. T., C.1, 1329: 666-667). 1909 tarihli düzenlemeyle memurlar altmış beş yaşında zorunlu olarak emekliliğe tabi tutulmakta ve kırk beş seneden fazla çalıştıkları süreler için kendilerine fazla ödeme yapılmamaktadır.

1881 tarihli kararnamenin 26. maddesi emeklilik maaşının nasıl hesaplandığını göstermektedir. Buna göre yaptığı hizmet karşılığında emekli olacakların en son memuriyet yerlerinden ayrılma tarihi başlangıç kabul edilerek geriye doğru on senelik daimî memuriyet maaşları toplanacak ve bu toplamın öşrünün (1/10) on ikide birinin (1/12) %50'si aylık emekli maaşı olarak tahsis edilecektir. Otuz seneden fazla geçirilen yılların her biri için 30 senede sahip olunacak maaşın 1/30'u kadar miktar emekli maaşına ilave edilecektir. Kırk beş sene hizmet etmiş bir memurun on senelik maaşları toplamı öşrünün (1/10) on ikide birinin (1/12) %75'i tahsis edilecektir. Kırk beş seneden fazla geçen süreler için memura fazla maaş ödenmeyecektir. Otuz sene hizmet eden bir memurun emekli maaşı 100 kuruştan az ise 100 kuruşa ve kırk beş sene hizmet etmiş bir memurun istihkakı 150 kuruştan az ise 150 kuruşa tamamlanacaktır (Düstur I. T., C. 4, 1299: 780). Müebbeten rütbe, memuriyet ve medeni haklardan mahrum olanlar emeklilik hakkına sahip olamayacaklardır. Ancak bu gibi kişilerin vefatları halinde ailelerine maaş

verilecektir. İster görevde olsun ister mazul bulunsun devletin izni olmaksızın başka bir devletin hizmetine girenler emekli olamayacaklardır. Şayet bu kişiler emekli iseler maaşları kesilecektir. Bir memur görevini yapamayacak derecede sakat olur ise görev yaptığı süre emeklilik için gerekli süreyi doldurmasa bile son memuriyet maaşının yarısı ile emekliliği hak edecektir. Ancak memurun sakatlık durumu ile ilgili İstanbul'da Tıbbiye Nezareti'nden, taşrada ise memleket tabipleri tarafından rapor verilmesi ve bu raporların Mekteb-i Tıbbiye tarafından tasdik edilmesi gerekmektedir. Kararname hükümlerine göre emekli olan kişi yeniden çalışmaya başladığında emekli maaşı kesilecektir. Ancak ikinci çalıştığı yerden ayrıldığında kendine tekrar emekli maaşı ödenmeye başlanacaktır (Düstur, I. T, C. 4, 1299: 781).

1909 tarihli emeklilik kanununda memuriyet süresine göre emeklilik maaşları şu şekilde hesaplanacaktır: Otuz seneyi dolduran bir memura son on senede aldığı memuriyet maaşı toplamının 1/120'sinin yani ortalama olarak aylığının %50'si verilecektir. Otuz seneden fazla her bir sene için %50'nin 1/30'u zam olunacaktır. Kırk beş sene hizmet eden memura zikredilen aylığın ortalamasının %75'i üç bin kuruşu geçmez ise tamamen tahsis edilecektir. Şayet üç bin kuruşu geçer ise üç bin kuruşu tam ve üç bin kuruştan yedi bin kuruşa kadarının yarısı ve yedi bin kuruştan on bin kuruşa kadarının üçte biri ve on binden fazlasının dörtte biri verilecektir. Bu şekilde tahsis edilecek emekli maaşının miktarı 7.500 kuruşu geçmeyecektir. Emekli maaşının otuz senelik bir hizmet için asgari miktarı 100 kuruş, kırk beş sene için 150 kuruştur. Bu miktar belirtilen ücretlerden aşağıda olursa bu tutarlara tamamlanacaktır. Bir memur görev sırasında bedenen başkasına muhtaç derecede sakat ve hasta olur ve görevini yapamaz hale gelirse son memuriyet maaşının yarısı ile emekli edilecektir. Şayet sakatlık başkasına muhtaç olmayacak ölçüde, görevini yapamayacak derecede ve hizmet süresi on seneden az ise maaşının dörtte biri, fazla ise üçte biri miktarınca emekli maaşı alacaktır. Bir memur vefat ettiğinde yakınlarından yirmi yaşından aşağı olan erkek evladına, evli olmayan kızlarına, annesine ve babasına maaş bağlanabilecektir. Bunlar dışındaki yakınlarına bir maaş başlanmayacaktır. Yirmi yaşına ulaşan erkek evladın yetimlik maaşı kesilecektir. Ancak bu çocuk yüksek mekteplerde okuyor ise o takdirde maaşı kesilmeyecektir. On sene hizmet etmiş bir memurun ailesine, otuz sene çalışan bir kişiye verilecek maaşın üçte biri kadarı verilecektir. Bu süre on seneden fazla ise her sene için bu üçte birin onda biri kadar ilave yapılacaktır (Düstur, II. T, C. 1, 1329: 669-671).

1881 tarihli kararnamenin ikinci babının ikinci faslı emekli yakınlarına verilecek maaşlarla ilgilidir (Düstur, I. T, C. 4, 1299: 781-784). Bu maaşları hak eden emekli yakınları ile bunlara ödenecek maaşların miktarında daha sonra çıkarılan kanunlarla bazı değişiklikler yapılmıştır

1881 tarihli kararnamenin ikinci babının üçüncü faslı Tekaüd Sandığı ile ilgilidir. İlgili fasılda yer alan maddelere göre emekliler ile emekliliğe ulaşmış iken emekliliğinden önce vefat edenlerin yetim ve dul maaşlarının idaresi için Tekaüd Sandığı adıyla bir idare kurulduğu belirtilmektedir. Bu sandığın sermayesi evvela kararnameden istifade edecek büyük ve küçük bütün memur, zabıt, daire katibi ve hademeleri ile mazulleri

ve geçici memur maaşlarından aylık %5 oranında yapılacak kesintiden; ikinci olarak şimdiye kadar emekli olmuş ve bundan sonra olacakların maaşlarından aynı şekilde yapılacak %5 kesintiden; üçüncü olarak sınıf ve dereceleri yükseltilememiş memurların eski ve yeni maaşları arasındaki zammın ilk aylığından veya bulundukları görev ve mevki değişmediği takdirde yalnız asli maaşlarına ilave edilen zammın ilk aylığından; dördüncü olarak daimi bir memuriyete ilk kez tayin edileceklerin bir defalık olmak üzere ilk alacakları maaşın yarısından; beşinci olarak mülki memur emeklileriyle bunların ve emekli olmadan vefat edenlerin dul ve yetimlerine verilmiş olan maaş toplamı ne ise bu kararnamenin yayınlanması ve ilanı ile sandığın kuruluş tarihinden itibaren hazineden bu sandığa nakledilecek miktardan oluşacaktır. Yine Tekaüd Sandığı'na nakledilen maaşların sahihsiz olanları sandığa ait olacaktır. Bu kararnamenin yürürlüğe girdiği tarihten geriye doğru beş sene içinde vefat edip de maaşları hazineye kalan “mütekaidin-i kadime” (Manav, 2014: 101-110) yetim ve dulları bağlı oldukları bakanlığa ve vilayete müracaat ederek kararnamede belirtilen şartları sağladıkları takdirde Tekaüd Sandığı'ndan vefat edenin maaşının yarısını alacaktır (Düstur, I. T, C. 4, 1299: 784).

1909 tarihli emeklilik kanununu göre ise Tekaüd Sandığı Sermayesi memur maaşlarından kesilecek %5 aidattan; bir üst göreve atanan veya bulundukları memuriyette yükselenlerin ilk aylıklarına yapılacak zamlardan; yeniden göreve başlatılan memurların ilk aylıklarının yarısından; sandığın nemalandırdığı paralardan; memurlara verilecek harcırah ve yevmiyelerin yüzde beşinden; her emekliye Tekaüd Sandığı'ndan verilecek cüzdan bedelinden; farklı gelirlerden; bütçeye dahil olmayan Hazine-i Hassa ve Şehremaneti ve Ziraat Bankası namına Tekaüd Sandığı'ndan verilen maaş açıklarına karşılık zikri geçen dairece verilmesi gerekli meblağlardan oluşacaktır. Sandık gelirleri maaşlara yetmez ise geri kalan kısmı aylık olarak taksitler halinde Maliye'den karşılanacaktır (Düstur, II. T, C. I, 1329: 672-673).

Tekaüd Sandığı İdaresi'nin kuruluş biçimi ve çalışma şekli 1881 tarihli kararnamenin ikinci babının dördüncü fıslındaki 48-63. maddelerde düzenlenmiştir. Bu maddelere göre, Tekaüd Sandığı; nazır, muhasebeci, başkatip ve yeteri kadar kâtip, hizmetli ve vezne heyetinden oluşacaktır. Nazır fahri olarak görev yapacak olup devlet tarafından atanacaktır. Muhasebeci, başkatip, katipler ve hizmetliler devletçe seçilecek, atanacak ve görevlendirilecektir. Tekaüd Sandığı İdaresi Tekaüd Sandığı Dairesi'nde nazırın başkanlığında bir cemiyet olacaktır. Bu cemiyetin üyeleri Heyet-i Ayan, Şura-yı Devlet ve Divan-ı Muhasebat üyelerinden; Dahiliye, Hariciye, Adliye, Evkaf, Hazine-i Hassa, Maliye, Nafia, Ziraat ve Ticaret, Maarif, Posta ve Telgraf Nezareti ile Rüsumat ve Vergi Emanetleri ileri gelenlerinden seçilecek ve tayin edilecek birer kişiden ve Tekaüd Sandığı Nezareti muhasebecisi ve başkatibinden oluşacaktır. Tekaüd Sandığı İdaresinin/ Cemiyetinin görevi evvela bakanlık ve dairelere bağlı memurlardan emekliliğe hakkı olanların İstanbul'da ise mensup olduğu nezarete, taşrada ise vilayet valisine verdikleri dilekçe ve ilgili evrakların Tekaüd Sandığı'na gönderilmesi üzerine ilgili bakanlık muhasebesince kararnameye göre yapılması gereken işlemlerin yerine getirilmesi üzerine düzenlenen derkenarın incelenmesi ve ilgili memurun kanunen belirlenen emekliliği hak edip etmediği ve tahsis edilecek maaşın kanuna uygun olup olmadığını incelemektir.



İkinci olarak vücutça sakat olanların sakatlık derecesini tetkik etmek, üçüncü olarak sandığın muhasebe ve işlemlerini tetkik etmek ve dördüncü olarak sandık hazinesinde bulunan parayı işletmektir. Bir memurun emeklilik hakkına dair Tekaüd İdaresi'nin düzenleyeceği mazbata Şura-yı Devlet tarafından tetkik ve tasdik edildikten sonra sadarete sunulacaktır. Göreve irade ile atanmaların tekaüd maaşları irade-i seniyye ile irade ile atanmayanlarınki ise buyuruldu-yı âlî ile tahsis edilecek ve memurun eline emekliliğini tasdik eden ve maaşının miktarını gösteren bir berat verilecektir. Emekli olan kişiler bu berat ile İstanbul'da ise Tekaüd Sandığı'ndan, taşrada ise havale yapılmak suretiyle yerel Mal Sandığı'ndan maaşlarını alacaklardır Düstur, I. T, C. 4, 1299: 785-787).

## 2. Tekaüd Defterleri

Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan *tekaüd defterleri* Başkanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Asafi kataloğunda Tekaüd Defterleri fonunda bulunmaktadır. Bu fonda dört adet tekaüd defteri bulunmaktadır. Bu defterler memurların emekliliğine dair berat suretlerini içermektedir. Defterde hem mülki hem de askeri kurumlarda çalışan sivil personelin emekliliklerine dair berat suretleri bulunmaktadır. Defterlerden ilki 226 sayfa olup bu defterdeki birinci berat kaydı gurre-i cumadelula 1297/11 Nisan 1880 ile başlamakta 20 Şaban 1310/1893 tarihi ile bitmektedir (BOA. A. DVNSTEKAd., 1). İkinci defter ise 253 sayfadır. Bu defterdeki ilk berat kaydı 14 Şevval 1310/1 Mayıs 1893 son berat kaydı 8 Muharrem 1326/21 Şubat 1908 tarihlidir (BOA. A. DVNSTEKAd., 2). 230 sayfa olan üçüncü defterin ilk kaydı 15 Muharrem 1326/18 Şubat 1908 son kaydı ise 19 Şevval 1328/24 Ekim 1910'dur (BOA. A. DVNSTEKAd., 3). Dördüncü defterdeki kayıtlar ise 21 Şevval 1328/26 Ekim 1910 ile 5 Şubat 1327/29 Safer 1330/18 Şubat 1912 tarihleri arasında olup defter 41 sayfadır (BOA. A. DVNSTEKAd., 4). Şu hâlde dört defter 1880-1912 yılları arasını kapsamakta olup otuz iki yıllık berat kayıtlarını içermektedir.

İlk tekaüd defterinin başında "Hezâ defter-i mütekâidîn-i me'mûrîn-i mülkiye ve ketebe der-zamân-ı başvekîl Hazret-i Said Paşa ve Nezâret-i Celîle-i Hâriciye Hazret-i Sava Paşa fî gurre-i Cumâde'l-ûlâ sene 1297", ikinci defterin ilk sayfasının başında ise "Bi-ismihi teâlâ hezâ defter-i mütekâidîn-i me'mûrîn-i mülkiye ve ketebe der-zamân-ı sadr-ı sudûru'l-vüzerâ Hazret-i Cevâd Paşa ve Nezâret-i Celîle-i Hâriciye Hazret-i Said Paşa el-vâki' fî şehri şevvalü'l-mükerrem sene 1310", üçüncü defterin başında sadece "Muharremü'l-haram sene 1326", dördüncü defterin ilk sayfası başında ise herhangi bir yazı bulunmamakta ve ilk berat kaydı ile başlamaktadır.

Defterlerde yer alan berat kayıtlarının özet olduğu anlaşılmaktadır. Berat kayıtlarından bazıları bir satır, bazıları ise beş altı satıra kadar varabilmektedir. Berat özetlerinde genel olarak memurun nerede çalıştığı, vazifesinin ne olduğu, hangi tarihten itibaren emekli kabul edileceği, kendisine ne kadar emekli maaşı verileceği ve bu maaşın hangi tekaüd sandığından verileceği belirtilmiştir. Beratlardan büyük bir kısmı emeklilere ilk defa verilmişken bazıları maaş tenzili, tezyidi ve zayii gibi durumlarda yeniden verilmiştir. Defterlere berat kayıtlarının nasıl yazıldığını göstermek için aşağıya iki üç



berat kaydı transkripsiyonu verilmiştir. Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan emekli maaşını hak eden eski bir bakanın berat kaydı şu şekildedir:

“Me'mûrin-i mülkiye karânâmesi ahkâmına tevfikân cem'iyet-i mahsûsasından ve Şûrâ-yı Devlet'ten tanzîm olunan mazbata mücibince ikinci dereceden hakk-ı tekâ'üde istihkâk-ı tebeyyün eden kudemâ-yı e'âzım-ı ricâl-i devlet-i aliyemden Ticâret ve Zirâ'at Nâzır-ı esbakı işbu râfi'-i tevkî-i refi'î-ş-şân-ı hâkânî iftihârü'l-eâlî ve'l-e'âzım muhtârü'l-ekâbir ve'l-efâhim Saîd Efendi dâme uluvvuhuya doksan altı senesi Martından i'tibâren Tekâüd Sandığı'ndan beş bin yedi yüz otuz altı kuruş ma'âş tahsîsi şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i mülûkânem iktizâ-yı âlisinden olarak ma'âş-ı mezkûr mâh-be-mâh tesviye vü i'tâ olunmak üzere işbu berat-ı hümayûnum tasdîr ve müşârun ileyh yedine i'tâ olundu 10 Cemaziye'l-evvel sene 1297 Mukâbele olunmuştur” (BOA. A. DVNSTEKAd., 4: 1).

Askeri Tekaüd Sandığı'ndan emekli maaşı alacak bir kâtibin beratı da şu şekildedir:

“Nişân-ı Hümayûn oldur ki,

Me'mûrin ve ketebe-i aklâm-ı askeriye'nin icrâ-yı tekâ'üd hakkında vaz' ve te'sîs olunan nizâm-nâme ahkâmına tevfikân komisyon-ı mahsûsundan tanzîm ve Harbiye Nezâretinden irsâl ü tesyîr kılınan mazbata mücibince tekâ'üde istihkâk-ı tebeyyün eden Askerî Tekâ'üd Sandığı İdâresi'nin Dersââdet ma'âş kalemi ketebesinden işbu râfi' Rıza Bey'e nizâmen muayyen olan tarihten i'tibâren mezkûr sandıktan şehri dört yüz yetmiş üç kuruş ma'âş tahsîsi bi'l-istizân şeref-sudûr olan irâde-i seniyye-i mülûkânem muktezâ-yı münîfinden olmağla mücibince ma'âş-ı mezkûr mâh-be-mâh tesviye vü i'tâ olunmak üzere işbu berat-ı hümayûnum isdâr olundu fi 21 Şevval sene 1328 mukâbele olunmuştur” (BOA. A. DVNSTEKAd., 4: 1).

1881 tarihli Memurin-i Mülkiye Tekaüd Karanamesi'nin yayınlanmasından beş sene önce emekli olan kişiler ve yakınları için “müttekâ'idin-i kadîme” olarak nitelendirilmektedir. Bu şekilde olan kişilere ait berat kaydı ise şu şekilde zikredilmiştir.

“Me'mûrin-i mülkiye karânâmesiyle müttekâ'idin-i kadîme mahlûlâtından tahsîs olunacak ma'âşât hakkındaki nizâm-nâme ahkâmına tevfikân cem'iyet-i mahsûsasından ve Şûrâ-yı Devlet'ten tanzîm olunan mazbata mücibince hakk-ı tekâ'üde istihkâk-ı tebeyyün eden işbu râfi'-i tevkî-i refi'î-ş-şân-ı hâkânî Mekri nâhiyesi müdürü Hasan Efendi'nin şehri iki yüz on üç kuruş ma'âşa hakkı olduğu anlaşılmış ve mahlûlât-ı mezkûrenin adem-i kifâyesi cihetle karâr-ı ahîr mücibince mahlûlât vukû'unda ikmâl edilmek şartıyla mûmâ-ileyhe isâbet eden şehri iki yüz altı kuruşun irâde-i seniyyem târihinden i'tibâren sandık sermayesinin bir kısmı olan mahlûlât-ı mezkûreden olmak ve Hazîne-i Celîle-i Mâliye'den tesviye olunmak üzere tahsîsi husûsu şeref-sâdır olan emr ü irâde-i seniyye-i mülûkânem muktezâ-yı münîfinden olmağla ma'âş-ı mezkûr mâh-be-mâh tesviye vü i'tâ olunak üzere işbu berat-ı hümayûnum tasdîr ve yedine i'tâ kılındı. 20 Şaban sene 1300. Mukâbele olunmuştur” (BOA. A. DVNSTEKAd., 1: 46).

Bazı berat kayıtları ise gayet kısa tutulmuş şahsı öven ifadelere yer verilmemiş, sadece emekli olan kişinin ismi, nereden emekli olduğu ve kaç kuruş emekli aylığına bağlandığı belirtilmiştir. Mesela Selanik vilayeti muhasebe kaleminden emekli olan bir kâtip için bir satırlık berat kaydı şu şekilde yazılmıştır: “Selanik vilâyeti muhâsebe kalemi ketebesinden Mehmed Tevfik Efendi altı yüz altmış dört kuruş” (BOA. A. DVNSTEKAd., 3: 108).

Yukarıda verilen berat kayıt örnekleri emekli olan kişilere nasıl emekli maaşı bağlandığını göstermektedir. Emeklilerden bir kısmı maaşlarını Mülkiye Emekli Sandığı’ndan alırken bir kısmı da Askerî Tekâüd Sandığı’ndan almaktadır. 1881 yılından beş yıl öncesinde emekli olan kişiler ise maaşlarını emekli sandığına aktarılan paralardan/ mahlulattan almaktadır. Ancak Mülkiye Tekâüd Sandığına aktarılan bu mahlulat emekli maaşlarına yetmeyince eksik kısım Maliye Hazinesi’nden ödenmekteydi.

Tekaüd defterlerinde yer alan bilgiler değişik bakımlardan değerlendirmeye değer bilgiler ihtiva etmektedir. Defterlerde on bin geçen berat kaydı yıllara göre emekli sayısını, emekli memurların unvan ve lakaplarını, emekli Müslim ve Gayrimüslim sayısını, emekliler içindeki kadın erkek oranını, meslek gruplarının azami, asgari ve ortalama emekli maaşlarını tespit etmeye imkân vermektedir. Aşağıdaki başlıklarda belirtilen hususlara dair defterlere dayalı olarak bilgilere yer verilecektir.

### 3. Tekaüd Defterlerindeki Bilgilerin Analizi

#### 3.1.Yıllara Göre Emekli Sayısı

Tekaüd defterlerinden ilki 1880 yılından başlamakta dördüncüsü ise 1912 yılına ait kayıt ile son bulmaktadır. Defterlere yazılan emekli berat kayıtları gün, ay ve yıl belirtilerek yazılmıştır. Bu durum hangi yıl içerisinde ne kadar memurun emekli olduğunu belirlememize imkân vermektedir. Berat tarihlerine göre yıllar itibariyle emekli olan kişilerin sayısı aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir.

**Tablo-1 Yıllara Göre Emekli Sayısı**

| Yıl            | Emekli Sayısı | Yıl            | Emekli Sayısı | Yıl            | Emekli Sayısı |
|----------------|---------------|----------------|---------------|----------------|---------------|
| 1297/1879-1880 | 43            | 1309/1891-1892 | 124           | 1321/1903-1904 | 189           |
| 1298/1880-1881 | 55            | 1310/1892-1893 | 136           | 1322/1904-1904 | 141           |
| 1299/1881-1882 | 128           | 1311/1893-1894 | 108           | 1323/1904-1905 | 168           |
| 1300/1882-1883 | 125           | 1312/1894-1895 | 124           | 1324/1905-1906 | 251           |

|                                                                                                                        |     |                |     |                                         |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|----------------|-----|-----------------------------------------|------|
| 1301/1883-1884                                                                                                         | 141 | 1313/1895-1896 | 123 | 1325/1906-1907                          | 234  |
| 1302/1884-1885                                                                                                         | 115 | 1314/1896-1897 | 137 | 1326/1907-1908                          | 424  |
| 1303/1885-1886                                                                                                         | 116 | 1315/1897-1898 | 106 | 1327/1908-1909                          | 2931 |
| 1304/1886-1887                                                                                                         | 135 | 1316/1898-1899 | 177 | 1328/1909-1910                          | 2360 |
| 1305/1887-1888                                                                                                         | 135 | 1317/1899-1900 | 122 | 1329/1910-1911                          | 405  |
| 1306/1888-1889                                                                                                         | 139 | 1318/1900-1901 | 167 | 1330/1911-1912                          | 13   |
| 1307/1889-1890                                                                                                         | 120 | 1319/1901-1902 | 200 | <b>Toplam Emekli Sayısı:<br/>10.146</b> |      |
| 1308/1890-1891                                                                                                         | 92  | 1320/1902-1903 | 162 |                                         |      |
| <b>Kaynak:</b> Bu tablo BOA. A. DVNSTEKAd., 1, 2, 3, 4 numaralı defterlerdeki bilgilere dayalı olarak oluşturulmuştur. |     |                |     |                                         |      |

Tablodaki sayılar otuz iki yıl içerisinde 10.146<sup>1</sup> kişinin emekli olduğunu göstermektedir. Emekli olanlardan bir kısmını askeri kuruluşlarda çalışan sivil personeldir. Emekli olan bu kişilerin 9.433'ü (%93) Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan, 713'ü (%7) Askeri Tekaüd Sandığı'ndan maaş almaktadır. Yıllar itibariyle emekli sayısı ilk iki yıl hariç 1299 yılından 1315 yılına kadar 92 ile 141 arasında, 1316 yılından 1323 yılına kadar 122 ile 200 arasında, 1324 ile 1325 yılları arasında 251 ile 424 arasında değişmiştir. 1327/1909 yılında bu sayı 2.931'e ve 1328/1910 yılında 2.360'a ulaşmıştır. 1329/1911 yılında bu sayı tekrar dört yüzler seviyesine inmiştir. 1909 ve 1910 yıllarında emekli sayısının artışı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra II. Abdülhamit kadrolarının tasfiyesi ile ilgili olmalıdır (Manav, 2017: 240). 1912 yılında emekli sayısının 13'te kalması defterdeki kayıtların az olmasından kaynaklanmaktadır. Tablodaki sayılar ilk on beş yıl içerisinde yıllar itibari ile birbirine yakın sayıda kişinin emekli olduğunu emekli sayısında anormal bir artış olmadığını göstermektedir.

<sup>1</sup> Bu sayı 1880-1912 yılları arasında emekli olan mülki memurların sayısını vermektedir. Bu sayıya aynı kişi olmaları sebebiyle kendisine zayiinden, maaş tenzil veya ziyadesinden dolayı tekrar berat verilenler dahil edilmemiştir. Otuz iki yıllık süre içinde emekli olan kişilere 1880 öncesi yıllarda emekli olanlar da dahil edildiğinde bu sayının daha fazla olması beklenmektedir. Nitekim Findley 1902 yılında Tekaüd Sandığı'ndan emekliliği hak etmiş kişi sayısını 16.625 olarak zikretmesi bu düşüncüyü desteklemektedir (Findley, 1996: 320). Sivil emekli sayısında durum böyle iken emekli askeri personel sayısı 1907/1908 Yılında 23.288'dir (Manav, 2017: 255)

### 3.2. Emekli Memurların Milliyet ve Cinsiyetlere Göre Sayısı

Emekli olan 10.146 emekli memur arasında toplam 46 kadın bulunmaktadır. Bunların tüm emekliler içindeki oranı %0,5'tir. Müslüman emekli kadınların sayısı ise 43'tür. Müslüman kadınların 24'ü kız mekteplerinde muallime, 12'si kâbile (ebe), dördü mubassire (gözetmen), biri halı ustası, biri Darülmuallimat'ta müdür muavini, biri de nisa kolcusudur. Gayrimüslim üç emekli kadın bulunmaktadır. Bunlar arasında 1303 yılında 41 kuruş maaş ile emekli olan Lusiya Hanım Sultan Ahmet İnas Rüşdiyesi Nakış Muallimesidir (BOA. A. DVNSTEKAd., 1: 97). Bir diğeri Manastır Belediyesi kâbileliğinden 1328 yılında 133 kuruşla emekli olan Ankilaki Hanımdır (BOA. A. DVNSTEKAd., 3: 216). Üçüncüsü de 1328 senesinde 100 kuruşla emekli olan Tosya kazası kâbilesi olan Anastasya Kaloyani Hanım'dır (BOA. A. DVNSTEKAd., 3, 225).

Emekli 10.146 memur arasında 465 gayrimüslim Osmanlı vatandaşı bulunmaktadır. Bunların tüm emekliler içindeki oranı %4,5'tir. Gayrimüslim emeklilerin maliye ve vergi dairelerinde, Duyun-ı Umumiye İdaresi'nde, Rüşum-ı Sitte İdaresi'nde, gümrüklerde, Sanayi ve Ticaret Nezareti'nde, Adliye Nezareti'nde, Posta ve Telgraf Nezareti'nin merkez ve taşra teşkilatında, darphanede, matbuat ve basın kuruluşlarında, Hariciye Nezareti'nin iç ve dış görevlerinde, mülki idarenin merkez ve taşra teşkilatlarında, belediyelerde, Maarif Nezareti'nde, bakanlıkların merkez ve taşra teşkilatındaki teknik kadrolarda, Sıhhiye Nezareti'nde, sivil güvenlik teşkilatında, devlete ait işletmelerde ve sarayda bazı şehzadelerin özel hizmetinde çalıştıkları emekli berat kayıtlarından anlaşılmaktadır.

### 3.3. Emekli Memurların Unvanları

Tekaüd defterlerine emekli olan kişiler isimleri yanında unvan ve lakapları ile yazılmışlardır. Emekli olan bu kişilerin unvanlarının ve sayılarının bilinmesi Osmanlı memurlarının toplumsal durumu hakkında bilgi verecektir. Defterlerde yer alan unvanlar ile bunları taşıyanların sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

**Tablo-2 Emekli Olan Kişilerin Unvanları ve Bunları Taşıyanların Sayısı**

| Unvanı                                                                                                                         | Sayısı | Emekliler İçindeki %'si | Unvanı        | Sayısı | Emekliler İçindeki %'si |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|-------------------------|---------------|--------|-------------------------|
| <b>Efendi</b>                                                                                                                  | 7368   | 72                      | <b>Hafız</b>  | 140    | 1,3                     |
| <b>Ağa</b>                                                                                                                     | 1311   | 12,9                    | <b>Hanım</b>  | 47     | 0,4                     |
| <b>Bey</b>                                                                                                                     | 980    | 9,5                     | <b>Şeyh</b>   | 10     | 0,09                    |
| <b>Hacı</b>                                                                                                                    | 458    | 4,5                     | <b>Derviş</b> | 5      | 0,04                    |
| <b>Paşa</b>                                                                                                                    | 146    | 1,4                     | <b>Heci</b>   | 3      | 0,02                    |
| <b>Kaynak:</b> Tablodaki sayılar BOA. A.DVNSTEKAd., 1, 2, 3, 4 numaralı defterlerdeki bilgilere dayalı olarak oluşturulmuştur. |        |                         |               |        |                         |

Tablodaki veriler emekli görevlilerin büyük kısmının efendi, (%72), Ağa (%12) ve bey (%9,5) unvanını kullandığını göstermektedir. 10.146 emekli içerisinde 458 Müslüman, üç tane de Gayrimüslim hacı bulunmaktadır. Emekliler arasında az da olsa şeyh ve derviş unvanlarını taşıyanlar bulunmaktadır. Ağa unvanını taşıyan kişiler daha çok güç gerektiren görevlerde çalışıp emekli olmuşlardır. Ağa unvanlı kişiler arasında hademe, nezaret hademesi, belediye çavuşu, kapıçukadarı, posta dağıtıcısı, rüsumat muayenecisi, telgraf çavuşu, mahkeme icra hademesi, posta tatarı, rüsumat kolcusu, mahkeme mübaşiri, telgrafhane başçavuşu, Rüsum-ı Sitte kolcusu, gümrük kolcusu, Duyun-ı Umumiye kolcusu, ağnam memuru, sandık emini, rüsumat muhafaza memuru, zaptiye müfettişi, saray bekçisi, kavas, gece bekçisi, kilerci, tahsildar, tuzla kolcusu, tulumba müdür muavini, polis komiseri ve nadir de olsa kaymakam ve nahiye müdürü bulunmaktadır.

### 3.4. Maaşları İndirilen ve Yükseltilen Emekliler

Belirli bir miktar maaş ile emekli edilen bir memurun görev süresinin yanlış hesaplanması, sonradan ortaya çıkan fazla hizmet süresi veya zaman içinde kanunlarda Şura-yı Devlet tarafından yapılan yeni yorumlar neticesinde bazı memurların maaşları yükseltilmiş bazılarınıninki indirilmiştir. Böyle bir durumla karşılaşıldığında eski berat iptal edilip memura yeni berat veriliyor ve bu beratta neden maaşın yükseltildiği, eski maaşının ve yeni maaşının ne olduğu belirtiliyordu.

Berat kayıtlarından anlaşıldığına göre toplamda sekiz kişinin maaşlarında indirimle gidilmiştir. Maaşlarda yapılan indirim miktarı 4 kuruş ile 1.946 kuruş arasında değişmektedir. Maaşlarda yapılan bu indirimlerde bir memurun hizmet süresinin bir yıl fazla hesap edilmesi (BOA. A.DVNSTEKAd., 3, s. 39), bir memur hakkında Heyet-i Umumiye'nin karar alması (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 212) iki memur maaşının kanunda Şura-yı Devlet tarafından yeni yorum yapılması etkili olmuştur (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 184, 200). Bir memurun *tadilat-ı ahire* şeklinde belirtilen gerekçe ile maaşı düşürülmüştür. Emeklilerden ikisinin maaşının neden düşürüldüğü hakkında bilgi verilmemiştir.

Bazı emeklilerin maaşlarında ise değişik sebeplerden dolayı artışlar yapılmıştır. Emekli maaşlarında yapılan bu artış 6 ile 1.712 kuruş arasında değişmektedir. Emekli olan kişilerden yetmiş sekizinin maaşı Şura-yı Devletçe tefsir edilen kanun maddesine göre artırılmıştır (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 143, 188; BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 8, 20, 22). Otuz bir emeklinin ise sonradan tebeyyün eden hizmetlerinden dolayı maaşları yükseltilmiştir (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 143, 200, 213). Yirmi dört emeklinin maaşlarında hangi gerekçe ile artış yapıldığı belirtilmemiştir. Bunlar dışında bir emeklinin sonradan tespit edilen sekiz yıllık hizmetinden (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 92); bir emeklinin Yemen'de on beş sene yedi aylık hizmeti bulunmasından (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 191); iki kişinin maaş tahsisindeki hatadan (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 39, 75); üç kişinin tekaüd maaşının yanlış hesaplanmasından (3: 75, 76, 82), yedi kişinin daha sonra yapılan tashihlerden (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 23,170); iki kişinin

Kanunname-i Cedit'ten (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 31); bir kişinin fıkra-i muaddele-i nizamiyeden (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 168); bir kişinin tebeyyün eden maluliyetten (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 198) ve bir kişinin de sonradan ortaya çıkan askerlik hizmetinden (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 32) dolayı maaşlarında artış gerçekleştirilmiştir.

### 3.5. Tekaüd Beratlarında Yapılan Hatalar ve Tashihler

Emekli olan kişilerin ellerine verilen beratlarda bazı hataların tespit edilmesi sebebiyle kendilerine tebdilen yeni beratlar verilmiştir. Beratlarda görülen hatalar arasında emekli olan kişinin isminin, maaş miktarının, doğum tarihinin ve görev yerinin yanlış yazılması bulunmaktadır.

Emekli olan beş kişinin isminin beratlarda yanlış yazılması sebebiyle kendilerine yeni berat verilmiştir. Mesela Dersaadet Birinci Hukuk Mahkemesi zabıt katiplerinden olup aylık 134 kuruşla emekli olan İbrahim Naşid Efendi'nin ismi 1327 yılında İbrahim Sabit olarak bildirilmiştir. Bir yanlışlık olduğu Mülkiye Tekaüd Sandığı Muhasebe Dairesi'nden ilamla bildirildiğinden gerekli düzeltme yapılmış ve şahsın eline 1 Rebiülahir 1329 tarihli yeni berat verilmiştir (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 120, 131; BOA. A.DVNSTEKAd., BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 24, 27, 38).

Bazı emeklilerin doğum tarihlerinin tashihi sebebiyle maaşlarında artışlar gerçekleştirilmiştir. Dördüncü Samatya Dairesi muhasebe kâtibi Mehmet Ziyaeddin Efendi 1328 senesinde 314 kuruş maaşla emekli olmuş ise de (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 169) doğum tarihinin tashihinden dolayı maaşına 105 kuruş ilave edilerek maaşı 355 kuruşa çıkarılmış ve eline yeniden 3 Rebiülevvel 1329 tarihinde berat verilmiştir (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 6, 19).

Beratlarında görev yeri yanlış yazılmış olanlara da yeni berat veriliyordu. Mesela Kırkkilise sancağı rüsumat memuru Arslan Fahri Efendi 200 kuruş maaşla 1328 senesinde emekli olmuştur (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 188). Bayezid sancağı dahilinde Karakilise kazası rüsumat memuriyetinden mütekaid Arslan Fahri Efendi'nin memuriyeti evvelce gönderilen defterde sehven Kırkkilise sancağı rüsumat memuru olarak gösterildiği Mülkiye Tekaüd Sandığı Muhasebe İdaresi'nden ilamla bildirildiğinden gerekli düzeltme yapılarak kendisine 1 Rebiülahir 1329 tarihinde yeni berat verilmiştir (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 24).

Maaş miktarlarının beratlara yanlış yazılması sebebiyle de emekli olan kişilere yeni beratlar verilmiştir. Maaş miktarları eski beratlarında yanlış yazılan iki kişi bulunmaktadır. Pazarcık nahiyesi vergi kâtibi Süleyman Efendi'ye 1328 senesinde 100 kuruş emekli aylığı bağlanmıştır (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 61). Ancak Süleyman Efendi'nin gerçek maaşı 150 kuruş olup eski beratında yanlışlıkla 100 kuruş olarak yazılmıştır. Süleyman Efendi'ye maaşının 150 kuruş olduğuna dair 7 Zilkade 1329 tarihinde tashihan yeni berat verilmiştir (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 39). Benzer şekilde Hazine-i Celile Kupon İdaresi tadad/sayım memuru Şeyh Cemil Efendi'nin maaşı 536 kuruş olduğu halde

evvelce gönderilen defterde yanlışlıkla 336 kuruş olarak yazılmıştır. Bu yüzden kendisine verilen beratın tebdili Mülkiye Tekaüd Sandığı Muhasebe Dairesi'nden müzekkere ile bildirildiğinden adı geçen şahsa düzeltilmiş olarak 10 Rebiülevvel 1329 tarihinde berat verilmiştir (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 21). Yukarıda belirtilenler dışında hangi gerekçe ile tashihi yapıldığı belirtilmeyen üç berat kaydı daha bulunmaktadır. Berat kayıtlarında bu kişilere gerekli düzeltmelerin yapılmasından sonra kendilerine tashihan berat verildiği ifade edilmiştir (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 56; BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 42, 46).

### **3.6. Beratlarını Değişik Sebeplerle Kaybeden Emeklilere Zayiinden Berat Verilmesi**

Emekli olan kişilere beratlarını kaybetmeleri durumunda yeni beratlar verilmiştir. Bazı beratların emekli kişilere bu sebeple verildiği beratlarındaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Beratlarını kaybeden veya beratları değişik sebeplerle yok olan kişilere zayiinde beratlar verilmiştir. Bu şekilde kendilerine berat verilen kişilerin sayısı on sekizdir. Bunlardan on altısına beratlarını zayi etmeleri (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 8, 24, 111, 118; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 40, 85, 226; BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 26, 34, 35, 39, 41) birisine beratının yanması (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 41), bir diğerine de yırtılması (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 49) sebebiyle ikinci bir nüsha olarak berat verilmiştir.

### **3.7. Tekaüd Defterlerindeki Berat Kayıtlarına Göre Emekli Maaşları**

Berat kayıtlarında görevli memur ve idarecilerin ne kadarlık bir ücretle emekliye ayrıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Emekliliğe ayrılan kişilere 8 Eylül 1881 tarihli Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi ile nasıl maaş bağlandığı yukarıdaki paragraflarda belirtildiğinden burada bu hususa tekrar temas edilmeyecektir. Tekaüd defterlerinden birincisinin ilk sayfalarında memurların sahip oldukları derecelerle ilgili bilgiler verilmişken sonraki sayfalarda ve diğer defterlerde bu hususa dair bilgi bulunmamaktadır. Defterlerde çok farklı görevlerde bulunan görevlilerin emekliliğine dair bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın hacmini genişletmemek için burada belli meslek gruplarında çalışıp emekli olan kişilerin sayısı, bunların aldıkları en düşük ve en yüksek maaşları ile emekli olan kişilerin ortalama maaşlarına yer verilmiştir.

#### **3.7.1. Mülki İdarecilerin Emekli Maaşları**

Bu başlık altında nâzır, müsteşar, vali, vali vekili, vali muavini, mutasarrıf, mutasarrıf muavini, kaymakam, nahiye müdürü gibi mülki idarecilerin aldıkları emekli maaşlarının taban ve tavan miktarına, emekli olan mülki idareci sayısına ve bunların aldıkları maaşların ortalamasına temas edilmiştir. Belirtilen hususlarla ilgi bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.



Tablo-3 1880-1912 Yılları Arasında Mülki İdarecilerin En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Emekli Maaşları

| Mülki İdareci      | Emekli Sayısı | En Yüksek Emekli Maaşı (Kuruş) | En Düşük Emekli Maaşı (Kuruş) | Maaş Ortalaması <sup>2</sup> (Kuruş) |
|--------------------|---------------|--------------------------------|-------------------------------|--------------------------------------|
| Nâzır              | 13            | 29.381 <sup>3</sup>            | 5.278 <sup>4</sup>            | 13.500                               |
| Müsteşar           | 6             | 6.720 <sup>5</sup>             | 1.916                         | 4.695                                |
| Vali               | 30            | 12.658 <sup>6</sup>            | 1.060 <sup>7</sup>            | 6.113                                |
| Vali Vekili        | 6             | 6.935 <sup>8</sup>             | 1.241 <sup>9</sup>            | 3.262                                |
| Vali Muavini       | 6             | 3.663 <sup>10</sup>            | 1.612                         | 2.836                                |
| Mutasarrıf         | 116           | 6.500 <sup>11</sup>            | 130 <sup>12</sup>             | 2.649 <sup>13</sup>                  |
| Mutasarrıf Muavini | 6             | 1.628                          | 795                           | 1.081 <sup>14</sup>                  |
| Kaymakam           | 355           | 1.900 <sup>15</sup>            | 83 <sup>16</sup>              | 740                                  |

- 2 Bu ortalama aynı miktarda emekli ücreti alan kişilerin sayısı ile aldıkları maaşın çarpımı sonucu elde edilen tutarlar toplamının emekli olan kişi sayısına bölünmesi ile elde edilmiştir.
- 3 Bu en yüksek nâzır maaşı 1326 senesinde emekli olan sabık Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa'ya aittir. Bkz. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 3, s. 20.
- 4 Bu en düşük nâzır maaşı 1328 senesinde emekli olan Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Galip Paşa'ya aittir. Bkz. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 4, s. 2.
- 5 Bu en yüksek maaş 1305 senesinde emekli olan Dahiliye Nezareti müsteşarı Celal Bey'e aittir. Bkz. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 3, s. 142.
- 6 Bu en yüksek vali maaşı 1305 senesinde emekli olan Takiyüddin Paşa'ya aittir. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 1, s. 145.
- 7 Bu en düşük vali maaşı 1329 senesinde emekli olan Trablusgarb vilayeti esbak valisi İsmail Kemal Bey'e aittir. Bkz. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 4, s. 30.
- 8 Bu en yüksek maaş 1327 senesinde emekli olan Trabzon vali vekili Ferit Paşa'ya aittir. Bkz. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 3, s. 48.
- 9 Bu en düşük maaş 1327 senesinde emekli olan Cidde vali vekili Hüseyin Hüsnü Efendi'ye aittir. Bkz. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 3, s. 104.
- 10 Bu en yüksek maaş 1327 yılında emeli olan Hüdavendigâr vilayeti valisi İzzet Efendi'ye aittir. Bkz. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 3, s. 56.
- 11 Bu en yüksek maaş 1305 yılında emekli olan İzmit mutasarrıfı Siret Efendiye aittir. Bkz. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 1, s. 129.
- 12 1325 senesinde emekli olan Necid livası mutasarrıfı Mehmed Said Paşa'nın bu emekli maaşı düşük gibi görülse de ilgili berat kaydında açık bir şekilde 130 kuruş olarak yazılmıştır. Bkz. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 2, s. 238.
- 13 116 mutasarrıftan 57 tanesi bu ortalamanın altında maaş olmaktadır.
- 14 Altı mutasarrıf muavininden dördü bu ortalamanın altında emekli maaşı almaktadır.
- 15 Bu en yüksek emekli maaşı 1317 yılında emekli olan Safed kaymakamına aittir. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 2, s. 95.
- 16 Bu en düşük emekli maaşı 1310 yılında emekli olan Hacıoğlu Pazarcığı kaymakamı Hasan Şakir Efendi'ye aittir. *BOA. A.DVNSTKAd.*, 1, s. 220.

|               |    |                  |                   |     |
|---------------|----|------------------|-------------------|-----|
| Nahiye Müdürü | 54 | 52 <sup>17</sup> | 678 <sup>18</sup> | 245 |
|---------------|----|------------------|-------------------|-----|

**Kaynak:** Tablodaki bu veriler emeklilere ait berat kayıtlarını ihtiva eden BOA. A.DVNSTEKAd., 1, 2, 3, 4 numaralı dört adet tekaüd defterindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Tablodaki mülki idarecilere ait ortalama emekli maaşlarının mülki idaredeki hiyerarşiye uygun olduğu görülmektedir. En yüksek maaş ortalaması 13.500 kuruşla nazırlara, 6.113 kuruşla valilere, 2.649 kuruşla mutasarrıflara, 740 kuruşla kaymakamlara ve 245 kuruşla nahiye müdürlerine aittir. Mülki idarecilerin emekli maaşlarındaki farklılık bu kişilerin sahip oldukları derece, tekaüd kararname hükümlerine görev yaptıkları süre ve son on yıl içinde görev yaptıkları yerlerden aldıkları maaşların toplamı ve bu toplama bağlı olarak maaşa bağlanma oranları ile ilgili olmalıdır. Emekli olan 355 kaymakamdan 196'sı (%55) 740 kuruşluk, 54 nahiye müdüründen 31'i (%57) 245 kuruşluk ortalamanın altında emekli maaşı almaktadır. Emekli olan altı vali muavininden üçü gayrimüslim olup bunlar İşkodra, Edirne ve Selanik vilayetlerinde görev yapmaktadırlar (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 84, 106, 120). Yine altı mutasarrıf muavini arasında üç gayrimüslim bulunmaktadır. Bunlar ikisi Serfice, biri Gelibolu sancağında vazife yapıp emekli olmuşlardır (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 14, 47, 122).

### 3.7.2. Bazı Kurum Başkanlarının Emekli Maaşları

Emekli olan kişiler arasında bazı kurumların başında bulunan başkanlar bulunmaktadır. Bu başkanlardan 1327 senesinde emekli olan Heyet-i Ayan azası ve Şura-yı Devlet eski reisi Tevfik Paşa 18.120 (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 36), 1327 yılında emekli olan Şura-yı Devlet Nafia ve Maarif Dairesi reisi Macit Bey 5.572 (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 199), 1325 senesinde tekaütlüğe ayrılan Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Reisi Mehmet Bahaeddin Efendi 4.820 (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 244), 1327 senesinde emekli olan Divan-ı Muhasebat reisi Zühdü Bey 4.819 (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 98), 1327 senesinde emekli olan Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi Mehmed Mecdi Efendi 4.653 (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 122), 1327 yılında emekli olan Şehremaneti Meclis reisi Mehmet Ali Bey 3.670 (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 97) ve 1327 senesinde emekli olan Divan-ı Muhasebat eski reisi Rasih Bey 3.166 kuruşla emekli olmuşlardır (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 96).

### 3.7.3. Maarif Nezareti Çalışanlarının Emekli Maaşları

Çalışmada kullandığımız dört tekaüd defterinde toplam 10.146 emekli bulunmaktadır. Toplam 10.146 emekliden 330'unu (%3,2) emekli muallim ve muallimeler oluşturmaktadır. Bunlardan 58'i (%17) iptidai, 210'u (%63) rüştiye, 34'ü (%10) idadi, 28'i (%8) diğer mekteplerde görev yapmışlardır. Emekli 330 muallim içerisinde yedi Müslim, bir gayrimüslim muallime bulunmaktadır. Toplam sekiz kadın öğretmenden

17 Bu en düşük maaş 1329 yılında emekli olan Arğıthan nahiyesi müdürü İsmail Bey'e aittir. BOA. A.DVNSTEKAd., 2, s. 142.

18 Balat Nahiyesi müdürü Mehmet Kâmil Efendi 1312 yılında 678 kuruş maaşla emekli olmuştur.

yedisi İstanbul Kız Sanayi Mektebi'nde, biri de At Pazarı İnas Rüştîyesi'nde çalışıp emekli olmuştur. Defterlerde eğitim çalışanlarından maarif müdürlerine, farklı kademedeki eğitim kurumlarında çalışan muallim, muallime ve mubassırların emekli maaşlarına dair bilgiler verilmiştir. Maarif teşkilatında çalışıp emekli olan bu kişilerin sayıları ile bunların ortalama emekli maaşları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

**Tablo-4 1880-1912 Yılları Arasında Emekli Olan Eğitim Çalışanlarının En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Emekli Maaşları**

| Görevi                    | Emekli Sayısı | En Yüksek Emekli Maaşı (Kuruş) | En Düşük Emekli Maaşı (Kuruş) | Maaş Ortalaması <sup>19</sup> (Kuruş) |
|---------------------------|---------------|--------------------------------|-------------------------------|---------------------------------------|
| Maarif Müdürü             | 8             | 1.964 <sup>20</sup>            | 882                           | 1.348                                 |
| Mektep Müdürü             | 12            | 3.475 <sup>21</sup>            | 100 <sup>22</sup>             | 800 <sup>23</sup>                     |
| Mekteb-i Sultani Muallimi | 11            | 1.058 <sup>24</sup>            | 89 <sup>25</sup>              | 465                                   |
| Sanayi Mektebi            | 2             | 315                            | 251                           | 283                                   |
| İdadi Muallimi            | 32            | 574 <sup>26</sup>              | 100 <sup>27</sup>             | 237                                   |
| Rüşdiye Muallimi          | 211           | 985 <sup>28</sup>              | 42 <sup>29</sup>              | 197                                   |
| Kız Sanayi Mektebi        | 8             | 200                            | 62                            | 153                                   |
| İptidai Muallimi          | 58            | 396                            | 16 <sup>30</sup>              | 95                                    |

19 Bu ortalama aynı miktarda emekli maaşı alan kişilerin sayısı ile aldıkları maaşın çarpımı sonucu elde edilen tutarlar toplamının emekli olan kişi sayısına bölünmesi ile elde edilmiştir.

20 Bu en yüksek maaş 1327 senesinde Trabzon vilayeti maarif müdürlüğünden emekli olan Mehmet Murat Bey'e aittir. *BOA. A.DVNSTEKAd.*, 3, s. 46.

21 Bu en yüksek maaş 1327 senesinde emekli olan Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye müdürü Mehmet Recai Bey'e aittir.

22 Bu en düşük maaş 1327 yılında emekli olan Darülhayr müdürü Abdi Bey'e aittir. *BOA. A.DVNSTEKAd.*, 3, s. 63.

23 Sadece Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye, Darülmuallimin ve Mamuratulaziz idadi mektebi müdürleri bu ortalamanın üstünde diğerleri altında emekli maaşı almaktadır. *BOA. A.DVNSTEKAd.*, 3, s. 46.

24 Bu en yüksek maaş 1327 yılında emekli olan mektebin Fransızca muallimi Alfred De Buya Efendi'ye aittir. *BOA. A.DVNSTEKAd.*, 3, s. 84.

25 Bu en düşük emekli maaşı 1317 yılında emekli olan mektebin Lisan-ı Osmani muallimi Mehmet Fehmi Efendi'ye aittir. *BOA. A. DVNSTEKAd.*, 2, s. 98.

26 Bu en yüksek emekli maaşı 1327 yılında emekli olan Vefa İdadi Mektebi Fransızca muallimi Freyosama Kasnan Efendi'ye aittir. *BOA. A. DVNSTEKAd.*, 3, s. 79.

27 Bu en düşük maaşı 1320, 1326 ve 1328 tarihlerinde emekli olan Musul, Van ve Erzincan idadilerindeki üç muallim almaktadır. *BOA. A. DVNSTEKAd.*, 2, s. 155; *BOA. A. DVNSTEKAd.*, 3, s. 27, 218.

28 985 kuruşluk bu en yüksek maaş 1327 yılında emekli olan Eyüp'teki Askeri Rüştîye Mektebi Arabi ve Ulum-ı Diniye muallimi Hacı Mehmet Lütfi Efendi'ye aittir. *BOA. A.DVNSTEKAd.*, 3, s. 100.

29 42 kuruşluk bu en düşük maaş 1321 yılında emekli olan Evrenos kazası rüştiye mektebi hat muallimi Yusuf Vehbi Efendi'ye aittir. *BOA. A.DVNSTEKAd.*, 2, s. 158.

30 Bu en düşük maaş 1328 tarihinde emekli olan Hayraniye İptidai Mektebi muallimi Hacı Derviş

**Kaynak:** Tablodaki bu veriler emeklilere ait berat kayıtlarını ihtiva eden BOA. A.DVNSTEKAd., 1, 2, 3, 4 numaralı dört adet tekaüd defterindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Tablodaki sayılar eğitim çalışanlarının ortalama emekli maaşlarının vilayet maarif müdürü; mektep müdürü; Mekteb-i Sultani, Sanayi Mektebi, idadi mektebi, rüştiye mektebi, Kız Sanayi Mektebi ve iptidai mektebi muallimi şeklinde sıralandığını göstermektedir. Emekli olan maarif müdürleri Sivas, Kastamonu, İskodra, Diyarbakır, Ankara, Van ve Trabzon vilayetlerinde çalışıp emekli olmuşlardır. Emekli 12 müdürden 7'si Trabzon, Berat, Tokat, Lazkiye Gelibolu, Mardin ve Mamuratülaziz idadi mekteplerinde, biri Mekteb-i Sultani'de, biri Darülmuallimin'de, biri Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye'de, biri Sanayi Mektebi'nde, biri Darülhayr Mektebi'nde bir diğeri de Kudüs İptidai Mektebi'nde idarecilik yapmıştır (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 10, 56; BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 236; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 15, 46, 64, 98, 177, 204; BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 4, 5, 9, 21).

Ülke genelinde iptidai mekteplerin sayısı fazla olmasına rağmen emekli öğretmen sayısının rüştiye muallimlerinden az olduğu dikkat çekmektedir. Eğitim kurumlarında öğretim hizmeti verenler içerisinde en düşük emekli maaşını iptidai mektep muallimleri almaktadır. Emekli 58 iptidai mektep mualliminden 30'u 95 kuruşluk, 211 rüştiye mualliminden 104'ü 197 kuruşluk, 32 idadi mualliminden 15'i 237 kuruşluk ortalamanın altında emekli maaşı almaktadır. İdadi muallimleri Musul, Van, Erzincan, Harput, Midilli, Beyrut, Denizli, Hama, Bolu, Kütahya, Bursa, Mardin, Antalya, Tekfurdağı, İlbasan, Nablus, Yozgat, Drama, Görice, Piriştine, Amasya, İzmir, Ankara, Konya, Kırkkilise, Üsküp, Elâzığ, İstanbul idadi mekteplerinden emekli olmuşlardır. Mektebi Sultani'den emekli olan on bir muallimden sekizi gayrimüslimdir.

Tabloda belirtilen eğitim kurumları dışındaki mekteplerden emekli olan muallimler de bulunmaktadır. Bu kurumlardan Bursa Ziraat Ameliyat Mektebi'nden 1327 yılında 500 kuruşla emekli olan muallim Berdanet Efendi bulunmaktadır (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 41). Yine 1329 senesinde Ohannes Efendi 350 kuruşla Mekteb-i Mülkiye Ermenice muallimliğinden (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 13), Hafız Cemal Efendi 1325 senesinde 250 kuruş maaşla Aşiret Mektebi muallimliğinden (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 237), Mehmet Sırrı Efendi 1310 tarihinde 215 kuruş maaşla Sakız sancağında bulunan Seyr-i Sefain Mektebi muallimliğinden (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 214), 1328 yılında Mehmet Efendi 200 kuruş maaşla Darülaceze muallimliğinden (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 187) ve Abdullah Efendi 1319 senesinde 125 kuruş maaşla Dilsiz Mektebi muallimliğinden emekli olmuşlardır (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 119).

Eğitim kurumları emeklileri arasında idari hizmet birimlerinde çalışanlar da bulunmaktadır. Bu görevliler arasında farklı eğitim kurumlarında çalışan iki kadın gözetmen, altı erkek gözetmen, bir ambar emini, üç kâtip, bir vekilharç, bir depo memuru, üç muhasebe kâtibi, bir aççıbaşı, bir sandık emini, bir fotoğrafane memuru, bir yevmiye

---

Efendi'ye aittir. BOA. A.DVNSTEKAd., 3, s. 224.

kâtibi, iki tahrirat katibi, bir hafız-ı kütüb ve matbaa müdürü, bir Mekteb-i Sanayi yeniçeri kıyafethanesi muhafızı bulunmaktadır (BOA. A.DVNSTEKAd., 1, 2, 3, 4).

#### 3.7.4. Müfettiş Emekli Maaşları

Tekaüd defterlerinde zikredilen emeklilerden bir kısmı bakanlıklardan, belediyelerden ve devletin farklı kurumlarında müfettiş olarak çalışıp emekli olmuşlardır. Tekaüd defterlerinde zikri geçen emekli müfettiş sayısı 120'dir. Bu 120 müfettişten 14'ü Şehremaneti ve belediye daireleri; 11'i adliye; 11'i tahsilat; 8'i orman; yedişeri maarif, rüsumat muhafaza; altışı maliye, telgraf, sıhhiye ve beşi polis müfettişidir (BOA. A.DVNSTEKAd., 1, 2, 3, 4).

Müfettiş emekli maaşları 8.717 kuruş ile 95 kuruş arasında değişmektedir. Müfettiş emekli maaşları ortalaması 1063 kuruştur. 120 müfettişten 78'i (%65) bu ortalamanın altında emekli maaşı almaktadır. En yüksek emekli maaşı olan on müfettişin sıralaması şu şekildedir: 8.717 kuruşla Hazine-i Hassa Nezareti Müfettiş-i Umumisi; 3.527 kuruşla Birinci Maliye Dairesi Müfettişi, 3.500 kuruşla Erzurum vilayeti adliye müfettişi, 3.175 kuruşla Manastır vilayeti maliye müfettişi, 3.128 kuruşla Bağdat adliye müfettişi, 3.091 kuruşla Kastamonu adliye müfettişi, 3.076 kuruşla Rüsum-ı Sitte müfettişi, 3.037 kuruşla Sivas ve Erzurum vilayetleri adliye müfettişi, 2.634 kuruşla Edirne vilayeti adliye müfettişi ve 2.516 kuruşla Ticaret ve Nafia Nezareti Heyet-i Fenniye başmüfettişidir (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 34, 36, 66, 107, 160, 170; BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 166; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 43, 80, 118, 138).

En düşük emekli maaşı alan on müfettişin sıralaması da şu şekildedir: 95 kuruşla Bağdat vilayeti zaptiye müfettişi, 110 kuruşla Tavas tahsilat müfettişi, 125 kuruşla Ustrumca kazası tahsilat müfettişi, 133 kuruşla Cide kazası vergi tahsilat müfettişi, 143 kuruşla Sürmene kazası tahsilat müfettişi, 166 kuruşla Edirne vilayeti umumi hapisanesi müfettişi, 222 kuruşla Musul vilayeti tahsilat müfettişi, 224 kuruşla Dördüncü Belediye Dairesi esnaf müfettişi, 227 kuruşla Konya vilayeti posta ve telgraf müfettişi ve 230 kuruşla Mekatib-i İptidaiye müfettişidir (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 220; BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 49, 230, 253; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 31, 50, 76, 78, 142, 191).

#### 3.7.5. Vilayet Defterdarı ve Sancak Muhasebecisi Emekli Maaşları

Tekaüd defterlerindeki kayıtlar maliye teşkilatının değişik birimlerinde çalışıp emekli olan binlerce görevlinin bulunduğunu göstermektedir. Burada maliye dairelerinde çalışan her görevlinin emekli maaşını belirtmek yerine vilayet defterdarları ile sancak muhasebecilerinin emekli maaşları verilerek taşrada mali teşkilatının başında bulunan en yetkili kişilerin mali durumu hakkında bilgi verilmek amaçlanmıştır.

Vilayet defterdarlıklarından emekli olan 33 defterdar bulunmaktadır. Bu defterdarlar Aydın, Trablusgarp, Kosova, Konya, Selanik, Yanya, Hüdavendigâr, Manastır, Diyarbakır, Adana, Van, Hicaz, Dersim, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Musul, Bitlis,

Beyrut, Bingazi ve İşkodra vilayeti defterdarlıklarından emekli olmuşlardır. Vilayet defterdarlarının emekli maaşları 321 kuruşla 4.161 kuruş arasında değişmektedir. Vilayet defterdarlarının ortalama emekli maaşları 2.498 kuruştur. Emekli 33 defterdardan 14'ü bu ortalamanın altında emekli maaşı almaktadır. En yüksek beş defterdar emekli maaşı 4.161 kuruşla Aydın, 3.873 kuruşla Trablusgarp, 3.650 kuruşla Kosova, 3.252 kuruşla Konya ve 3.190 kuruşla Selanik vilayet defterdarlarına (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 35, 38; BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 227; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 44, 136); en düşük beş defterdar emekli maaşı ise 321 kuruşla İşkodra, 1.152 kuruşla Van, 1.602 kuruşla Bingazi, 1.666 kuruşla Konya ve 1.757 kuruşla Beyrut vilayet defterdarlarına aittir (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 80; BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 7; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 45, 52, 144).

Defterlerde 91 sancak muhasebecisinin emekliliğine dair berat sureti bulunmaktadır. Muhasebeciler Cebel-i Lübnan, Karesi, Necid, İzvornik, Yenipazar, Cidde, Zor, Medine, Gelibolu, Basra, Sayda, Süleymaniye, Malatya, Dedeagaç, Humus, Maraş, Serfice, Akka, Denizli, Hamit, Amare, Hama, Müntefik, İzmit, Tokat, Çankırı, Penaldık, Preveze, Yozgat, Kırşehir, Erzincan, Biga, Siroz, Karahisar-ı Şarki, Kırkkilise, Kozan, Kudüs, Lazistan, İçel, Teke, Cebel-i Bereket, Senice, Görice, Tekfurdağı, Limni, Drama, Malatya, Midilli, Kerbela, Kerek, Akka, İpek, Kırşehir, Humus, Gümüşhane, Saruhan, Dimetoka, Leskovik, Gümülcine, Bayezid, Lazkiye, Amasya, Mardin, Muş, İlbasan, Kozan, İsfakiye, Hınıs, Devre, Aydın, Muş, Zonguldak ve Raşid sancak muhasebeciliklerinde bulunmuşlardır. Sancak muhasebecilerinin emekli maaşları 100 kuruş ile 3.000 kuruş arasında değişmektedir. Sancak muhasebecilerinin ortalama emekli maaşları 1.065 kuruştur.

En yüksek beş sancak muhasebecisi emekli maaşı 3.000 kuruşla Cebel-i Lübnan, 1.941 kuruşla Karesi, 1.926 kuruşla Necid, 1.841 kuruşla İzvornik, 1.720 kuruşla Yenipazar (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 49, 89, 163; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 45; BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 7); en düşük beş sancak muhasebecisi emekli maaşı 100 kuruşla Raşid, 156 kuruşla Zonguldak, 211 kuruşla Muş, 223 kuruşla Amasya, 239 kuruşla Aydın sancağı muhasebecilerine aittir (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 210; BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 84; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 7-8, 39, 105).

### **3.7.6. Mahkeme Başkanları Emekli Maaşları**

Tekaüd defterlerindeki emekli kayıtları mahkeme reislerinin vilayet istinaf, vilayet bidayet, sancak bidayet, kaza bidayet ve ticaret mahkemelerinde çalışıp emekli olduklarını göstermektedir. Mahkemelerde hakimler dışında emekli olan mübaşir, zabıt kâtabi ve icra memuru gibi görevliler varsa da bunların emekli maaşları çalışmaya dahil edilmemiştir. Mülki idarenin idari yapılanmasına uygun olarak oluşturulan mahkeme çeşitleri ile buralarda çalışıp emekli olan hakimlerin maaşları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

**Tablo-5 1880-1912 Yılları Arasında Mahkeme Reislerinin En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Emekli Maaşları**

| Mahkeme Türü                                                                                                                                                                             | Emekli Hâkim Sayısı | En Yüksek Emekli Hâkim Maaşı (Kuruş) | En Düşük Emekli Hâkim Maaşı (Kuruş) | Ortalama Emekli Hâkim Maaşı <sup>31</sup> (Kuruş) |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------|--------------------------------------|-------------------------------------|---------------------------------------------------|
| Vilayet İstinaf Mahkemesi Reisi                                                                                                                                                          | 21                  | 2902 <sup>32</sup>                   | 338 <sup>33</sup>                   | 1580                                              |
| Vilayet Bidayet Mahkemesi Reisi                                                                                                                                                          | 37                  | 2566 <sup>34</sup>                   | 666                                 | 1415 <sup>35</sup>                                |
| Ticaret Mahkemesi Reisi                                                                                                                                                                  | 14                  | 1452 <sup>36</sup>                   | 166 <sup>37</sup>                   | 785                                               |
| Sancak Bidayet Mahkemesi Reisi                                                                                                                                                           | 22                  | 1083                                 | 563                                 | 768                                               |
| Kaza Bidayet Mahkemesi Reisi                                                                                                                                                             | 11                  | 740                                  | 300                                 | 558                                               |
| <b>Kaynak:</b> Tablodaki bu veriler bu görevlilere ait berat kayıtlarını ihtiva eden BOA. A.DVNSTEKAd., 1, 2, 3, 4 numaralı dört adet tekaüd defterindeki bilgilere göre hazırlanmıştır. |                     |                                      |                                     |                                                   |

Tablodaki bilgiler hâkimlerin emekli maaşlarının görev yaptıkları mülki idari birim büyüdükçe arttığını göstermektedir. Vilayet istinaf mahkeme reislerinin emekli maaşları ortalaması vilayet bidayet mahkeme reislerinininkinden fazladır. Ticaret mahkeme reislerinin ortalama emekli maaşları fazla fark olmasa da sancak bidayet mahkeme reislerinininkinden yüksektir. Tabloda yer alan 105 hâkimin emekli maaşları toplamı 119.613 kuruştur. Bu maaş toplamı emekli hâkim sayısına bölündüğünde 1.139 kuruşluk ortalama emekli maaşı ortaya çıkmaktadır.

İstinaf mahkemelerinden emekli olan hâkimler Edirne, Sivas, Kastamonu, Musul, Beyrut, Cezair-i Bahr-i Sefid, Bitlis, Diyarbakır, Bağdat, Aydın, Halep, Erzurum, Hüdavendigar, İşkodra, Suriye, Kosova, Yanya ve Ankara vilayeti istinaf mahkemelerinden emekli olmuşlardır. Vilayet bidayet mahkeme reisliklerinden emekli olan hâkimler ise

- 31 Bu ortalama aynı miktarda emekli ücreti alan kişilerin sayısı ile aldıkları maaşın çarpımı sonucu elde edilen tutarlar toplamının emekli olan kişi sayısına bölünmesi ile elde edilmiştir.
- 32 Bu en yüksek emekli hâkim maaşı 1327 senesinde emekli olan Edirne vilayeti istinaf mahkemesi reisi Mehmet Sırrı Efendi'ye aittir. BOA. A.DVNSTEKAd., 3, s. 103.
- 33 Bu en düşük maaş 1327 senesinde emekli olan Ankara vilayeti istinaf mahkemesi ceza reisine aittir. BOA. A.DVNSTEKAd., 3, s. 85.
- 34 Bu en yüksek emekli maaşı Konya vilayeti bidayet mahkemesi reisi Hacı Nuri Efendi'ye aittir. BOA. A.DVNSTEKAd., 1, s. 168.
- 35 37 vilayet bidayet mahkemesi reisinin 21'i (%56) bu ortalamanın altında maaş almaktadır.
- 36 Bu en yüksek maaş 1327 yılında emekli olan Trablusgarp vilayeti ticaret mahkemesi reisi Mehmet Fuat Efendi'ye aittir. BOA. A.DVNSTEKAd., 3, s. 83.
- 37 Bu en düşük maaş 1306 yılında emekli olan Biga sancağı ticaret mahkemesi reisi Ahmet Zeydan Efendi'ye aittir. BOA. A.DVNSTEKAd., 1, s. 157.



Konya, Üsküdar, İzmir, Beyoğlu, Trablusgarp, Erzurum, Selanik, Halep, Diyarbakır, Musul, Ankara, Hüdavendigâr, İstanbul, Aydın, Kosova, Cezair-i Bahr-i Sefid, Beyrut, Trabzon, Mamuratülaziz, Yanya, Bitlis ve Basra vilayetinde bulunan mahkemelerden emekli olmuşlardır. Ticaret mahkeme reisleri ise Trablusgarp, Halep, Cidde, Rodos, Kayseri, Adana, Ankara, Karyot, Van, Saruhan, Trablusşam, Tekfurdağı, Görice ve Biga gibi sancak, vilayet ve kazalarda bulunan ticaret mahkemelerinden emekli olmuşlardır. Sancak bidayet mahkemelerinden emekli olan mahkeme reisleri Gelibolu, Kırkkilise, Resmo, Karahisar-ı Sahib, Siirt, Aydın, Cebel-i Bereket, İsfakiye, Kozan, Urfa, Eğri, Edirne, İlbasan, Gümüşhane, Tokat, Yozgat, Lazkiye, İçel ve Kandiye sancaklarındaki mahkemelerden emekli olmuşlardır. Kazalardaki bidayet mahkemelerinden emekli olan hâkim sayısı 11'dir. Bu hakimler Gümölcine, Cisir-i Ergene, Keşan, Misi, Ahtapolu, Malkara, Pülümür, Kayalar ve Orhaniye kazalarındaki mahkemelerden emekli olmuşlardır.

### 3.7.7. Sağlık Çalışanlarının Emekli Maaşları

Tekaüd defterlerinde mülki ve askeri kurumlarda çalışan tabip, cerrah, ebe ve eczacı gibi sağlık çalışanlarının emekli maaşlarına ait berat kayıtları bulunmaktadır. Sağlık çalışanlarının emekli maaşlarının tavan ve taban miktarı ile ortalaması aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir.

**Tablo-6 1880-1912 Yılları Arasında Sağlık Çalışanlarının En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Emekli Maaşları**

| Sağlık Çalışanının Mesleği                                                                                                                                                            | Emek-<br>li Sa-<br>yısı | En Yüksek<br>Emekli Maaşı<br>(Kuruş) | En Düşük<br>Emekli Maaşı<br>(Kuruş) | Ortalama Emekli<br>Maaşı <sup>38</sup> (Kuruş) |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|--------------------------------------|-------------------------------------|------------------------------------------------|
| Eczacı                                                                                                                                                                                | 14                      | 6147                                 | 250                                 | 1345                                           |
| Cerrah                                                                                                                                                                                | 32                      | 1462                                 | 250                                 | 827                                            |
| Tabip                                                                                                                                                                                 | 25                      | 2779                                 | 200                                 | 694                                            |
| Kâbile (Ebe)                                                                                                                                                                          | 12                      | 285                                  | 33                                  | 146                                            |
| <b>Kaynak:</b> Tablodaki bu veriler emeklilere ait berat kayıtlarını ihtiva eden BOA. A.DV-NSTEKAd., 1, 2, 3, 4 numaralı dört adet tekaüd defterindeki bilgilere göre hazırlanmıştır. |                         |                                      |                                     |                                                |

Tablodaki sayılara göre toplam emekli sağlık çalışanı sayısı 83'tür. Bunun %38'sini cerrahlar, %30'unu tabipler, %20'sini eczacılar ve %15'ini ebeler oluşturmaktadır. Sağlık çalışanlarının ortalama emekli maaşları yüksekten düşüğe doğru eczacı, cerrah, tabip ve ebe şeklinde sıralanmaktadır. Emekli 83 sağlık çalışanı içerisinde 27 (%32) gayrimüslim bulunmaktadır. 14 emekli eczacıdan 9'u, 32 cerrahıtan 5'i, 25 tabipten 11'i gayrimüslimdir. Cerrahlar içerisinde gayrimüslim sayısının az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi cerrahların askeri birliklerde çalışıyor olması ile ilgili olmalıdır. Nitekim

38 Bu ortalama aynı miktarda emekli ücreti alan kişilerin sayısı ile aldıkları maaşın çarpımı sonucu elde edilen tutarların toplamının emekli olan kişi sayısına bölünmesi ile elde edilmiştir.



32 cerrahtan 29 askeri birliklerde görev yapmakta ve maaşlarını da Umum Askeri Tekaüd Sandığı'ndan almaktadır. Geri kalan üç cerrahtan ikisi 250 ve 266 kuruşla Eczane-i Hümayun cerrahlığından (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 32, 37), biri de Medine-i Münevvere Hastanesi'nden 659 kuruşla emekli olmuştur (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 197).

Emekli 25 tabipten üçü askeri kurumlardan emekli olmuştur. Emekli tabiplerin büyük kısmını belediye tabipleri oluşturmaktadır. Bu tabipler Trabzon, Aydın, Şam, Teke, Manisa, Debre, Görice, Siirt, Nevşehir, Yalvaç, Mardin, Sarayköy, Uşak belediyeleri ve İstanbul Dördüncü Samatya Belediye Dairesi bünyesinde çalışmışlardır (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 126; BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 130, 143; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 47, 55, 99, 178, 189, 190, 194, 204, 21, 226; BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 10); Belediye tabipleri dışında 1327'de Bimarhane'den Baştabip Kastro Efendi 2.779 kuruşla (BOA. A.DVNSTEKAd., 3, 103), 1325'te Haseki Nisa Hastanesi Baştabibi Süleyman Faik Bey 1.964 kuruşla (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 242), 1327'de Kulesi Hastanesi tabiplerinden Kadri Efendi 1.518 kuruşla (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 111), 1327'de mülga Zaptiye Nezareti Mülkiye tabipliğinden Simon Efendi 1.150 kuruşla emekli olmuşlardır (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 101). Bu dört tabip dışındakiler 1000 kuruşun altında emekli maaşı almaktadırlar. Kuleli Hastanesi'nden, Hicaz askeri fırkasının altmış altıncı alayının üçüncü taburundan ve Altıncı Ordu kırk sekizinci alayın ikinci taburundan emekli üç mülki tabip bulunmakta ancak bunlar emekli maaşlarını Askeri Tekaüd Sandığı'ndan almaktadır (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 134, 197). Zikredilenler dışında Hicaz Gureba Hastanesi'nden, Üsküdar Nevbet Eczanesi tabipliğinden ve Bodrum Umumi Hapishanesi tabipliğinden emekli olan tabipler bulunmaktadır (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 12; (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 198, 216).

Emekli sağlıkçılar arasında gördüğümüz eczacılardan bir kısmı sağlık kuruluşlarının içinde bir kısmı da piyasada hizmet vermektedir. Emekli 14 eczacıdan 11 tanesi askeri personele hizmet verdiği için emekli maaşlarını Askeri Tekaüd Sandığı'ndan almaktadır (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 151; BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 134, 167, 185, 191, 197; (BOA. A.DVNSTEKAd., 4: 11, 36, 38). Bu sandıktan emekli maaşı alan eczacılar Gümüşsuyu Hastanesi'nde, Bahriye Hastanesi'nde, Dördüncü Ordu Merkez Hastanesi'nde, Altıncı Ordu otuz ikinci topçu alayı birinci taburunda, Bolayır istihkamı birinci taburunda, Beşinci Ordu Halep Hastanesi'nde, Eczane-i Hümayun'da, Bimarhane'de, İkinci Ordu seksen ikinci alay ikinci taburunda, Haydarpaşa'da (Askeri Hastanesi), Birinci Ordu birinci alay ikinci taburunda, Hamire Hastanesi'nde çalışmışlardır. Eczacılar içinde en yüksek emekli maaşını 1327 yılında 6.147 kuruşla Bekir Efendi, bundan sonra ise 1328 yılında 2.486 kuruşla Umur-ı Sıhhiye Teftiş komisyonu ecza müfettişi Salih Paşa almaktadır (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 79, 185). Eczacılarından bir diğeri 519 kuruşla 1327 senesinde emekli olan Yanako Efendi'dir (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 95).

Emekli sağlıkçılar arasında çoğunluğu belediye kâbilesi (ebe) olmak üzere 12 ebe bulunmaktadır. Bu 12 kâbileden ikisi gayrimüslimdir. Belediye kabileleri Van,

Urfa, İskeçe, Manastır, Kastamonu, Serfice, Alaşehir, Tokat, Tosya, Erzincan belediyesi ebe kadrolarından emekli olmuşlardır (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 107, 248; (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 6, 55, 86, 89, 91, 216, 219, 225). Belediye kâbileleri en fazla 200, en az 33 kuruş emekli maaşı almaktadır. Mekke Gureba Hastanesi ebesi Şerife Hediye Hanım 1323 yılında 285 kuruşla en yüksek emekli maaşı almaktadır (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 195). Bunu 250 kuruşla 1312 yılında Medine-i Münevvere ebeliğinden emekli olan Nefise Hanım takip etmektedir (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 25).

### 3.7.8. Mühendis Emekli Maaşları

Emeklilere ait berat kayıtları vilayet ve belediye dairelerinde çalışıp emekli olan mühendislerin bulunduğunu göstermektedir. 10.146 emekli arasında 45 mühendis bulunmaktadır. Bu mühendislerden 27'si vilayet nafia mühendisi, 18'si belediye dairesi mühendisidir. Emekli 45 mühendisten 19'u gayrimüslimdir.

Vilayet mühendislerinden en yüksek emekli maaşını 1.849 kuruşla 1327 yılında emekli olan Mamuratülaziz vilayeti başmühendisi Selim Sırrı Efendi (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 221), en düşük emekli maaşını ise 250 kuruşla 1316 yılında emekli olan Şerafeddin Efendi almaktadır (BOA. A.DVNSTEKAd., 2: 74). Vilayet mühendislerinin ortalama emekli maaşı 1.015 kuruştur. Mühendislerin emekli olduğu vilayetler arasında Mamuratülaziz, Trabzon, Aydın, Beyrut, Erzurum, Hüdavendigâr, Halep, Cezair-i Bahr-i Sefid, Sivas, Edirne, Manastır, Mekke-i Mükerrreme ve Suriye vilayeti ve Serfice sancağı bulunmaktadır.

Belediye dairelerinden emekli olan mühendislerden en yüksek maaşı 1327 senesinde 2.739 kuruşla emekli olan Şehremaneti başmühendisi Mehmet Kemaleddin Efendi (BOA. A.DVNSTEKAd., 3: 191), en düşük maaşı ise Altıncı Belediye Dairesi'nden 1305 yılında 106 kuruşla emekli olan Ahmet Efendi almaktadır (BOA. A.DVNSTEKAd., 1: 144). Belediye daireleri mühendislerinin ortalama emekli maaşı 505 kuruştur. Bu rakam vilayet mühendislerinin ortalama emekli maaşlarının yarı kadardır. Belediye mühendislerinin emekli oldukları belediye daireleri arasında başta İstanbul Şehremaneti olmak üzere İstanbul'daki ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, sekizinci, dokuzuncu, mülga on dördüncü, on altıncı, on yedinci belediye daireleri bulunmaktadır. Vilayet ve belediye mühendislerinin ortalama emekli maaşları ise 811 kuruştur.

### 3.7.9. Kolluk Kuvvetleri Emekli Maaşları

Tekaüd defterlerine göre 1880-1912 yılları arasında 363 polis ve 246 komiser emekli olmuştur. Polis emeklileri 50 kuruş ile 250 kuruş arasında maaş almaktadırlar. Polislerin ortalama emekli maaşları 113 kuruştur. 243 polisten 243'ü (%67) bu ortalamanın altında maaş almaktadır. Polis emekli maaşlarının belli miktarlarda yoğunluk kazandığı görülmektedir. 363 emekli polisten 169'u (%46) 100; 43'ü (%11,8) 150; 43'ü (%11,8) 116; 40'ı (%11) 116 kuruş emekli maaşı almaktadır. Şu hâlde polislerin %77'si 100 ile 150 kuruş arasında emekli maaşı almaktadır.

Komiser emeklileri ise 1.335 kuruş ile 100 kuruş arasında maaş almaktadırlar. Komiser emeklilerinin emekli maaş ortalaması 276 kuruştur. Emekli 246 komiserden 166'sı (%67) bu ortalamanın altında maaş almaktadır. 246 komiserden 17'si (%6,9) 250; 16'sı (%6,5) 200; 24'ü (%9,7) 166; 11'i (%4,4) 300; 13'ü (%5,3) 116; 10'u (%4,6) 100 kuruş emekli maaşı almaktadır. Şu hâlde 246 komiser emeklisinin 91'i (%39) 300 ile 100 kuruş arasında maaş almaktadır.

### 3.8. Mülki Memurlara Ait Emekli Maaşlarının Karşılaştırılması

Yukarıdaki başlıklar altında 1880 ile 1912 yılları arasında değişik meslek kollarında çalışan mülki memurların ortalama emekli maaşları ile bunların en yüksek ve en düşük miktarı verilmiştir. Buraya kadar ayrı ayrı başlıklar altında verilen farklı meslek kollarında çalışanların ortalama emekli maaşlarının bir bütün halinde verilmesi bunların birbiri ile karşılaştırılmasına, en yüksek ve en düşük emekli maaşlarını hangi meslek mensuplarına ait olduğunu belirlememize imkân verecektir. Aşağıdaki tabloda emekli olan bazı görevlilerin sayısı ile bunların ortalama emekli maaşları verilmiştir.

**Tablo-7 1880-1912 Yılları Arasında Emekliliğe Ayrılan Mülki Memurların Ortalama Emekli Maaşları**

| Memuriyet Çeşidi                | Emekli Olan Görevli Sayısı | Ortalama Emekli Maaşı (Kuruş) |
|---------------------------------|----------------------------|-------------------------------|
| Nâzır                           | 13                         | 13500                         |
| Vali                            | 30                         | 6113                          |
| Müsteşar                        | 6                          | 4695                          |
| Vali Vekili                     | 6                          | 3262                          |
| Vali Muavini                    | 6                          | 2836                          |
| Mutasarrıf                      | 116                        | 2649                          |
| Vilayet Defterdarı              | 33                         | 2498                          |
| Vilayet İstinaf Mahkemesi Reisi | 21                         | 1580                          |
| Vilayet Bidayet Mahkemesi Reisi | 37                         | 1415                          |
| Maarif Müdürü                   | 8                          | 1348                          |
| Eczacı                          | 14                         | 1345                          |
| Mutasarrıf Muavini              | 6                          | 1081                          |
| Sancak Muhasebecisi             | 91                         | 1065                          |
| Müfettiş <sup>39</sup>          | 120                        | 1063                          |
| Vilayet Mühendisi               | 27                         | 1015                          |
| Cerrah                          | 32                         | 827                           |

39 Bu müfettişlerin hangi kurumlara ait olduğu hususunda bkz. Başlık 3.7.4.

|                                                                                                                       |     |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|-----|
| Mektep Müdürü                                                                                                         | 12  | 800 |
| Ticaret Mahkemesi Reisi                                                                                               | 14  | 785 |
| Sancak Bidayet Mahkemesi Reisi                                                                                        | 22  | 768 |
| Kaymakam                                                                                                              | 355 | 740 |
| Tabip                                                                                                                 | 25  | 694 |
| Kaza Bidayet Mahkemesi Reisi                                                                                          | 11  | 558 |
| Belediye Mühendisi                                                                                                    | 18  | 505 |
| Mekteb-i Sultani Muallimi                                                                                             | 11  | 465 |
| Sanayi Mektebi                                                                                                        | 2   | 283 |
| Komiser                                                                                                               | 246 | 276 |
| Nahiye Müdürü                                                                                                         | 54  | 245 |
| İdadi Muallimi                                                                                                        | 32  | 237 |
| Rüştiye Muallimi                                                                                                      | 211 | 197 |
| Kız Sanayi Mektebi Muallimi                                                                                           | 8   | 153 |
| Kâbile (Ebe)                                                                                                          | 12  | 146 |
| Polis                                                                                                                 | 363 | 113 |
| İptidai Muallimi                                                                                                      | 58  | 95  |
| Bu tablo yukarıda ayrı başlıklar altında tablolu ve tablosuz verilen emekli maaşlarına dayalı olarak oluşturulmuştur. |     |     |

Tabloda 33 meslek sahibinin emekli olduklarında aldıkları ortalama maaşların miktarı verilmiştir. Tabloda yer alan görevliler içerisinde en yüksek emekli maaş ortalaması merkezi teşkilata ait nezaretlerin başında bulan nazırlara, taşranın en büyük mülki amiri olan valilere, onların yardımcılara ve vekillerine aittir. Bunları mutasarrıflar ve vilayet defterdarları takip etmektedir. Vilayetin mali işlerinden sorumlu defterdarlar mutasarrıfların emekli maaşlarına yakın seviyede ücret almaktadırlar. Tabloda verilen 33 meslek sahibinden 18'i 1000 kuruşun altında maaş almaktadır. Ticaret Mahkemesi reisi, Sancak bidayet mahkemesi reisi, tabip ve kaymakam birbirlerine yakın sevide emekli maaşı almaktadır. En düşük maaş ortalaması iptidai mektep muallimlerine, polislere ve ebelere aittir.

Tabloda her meslek mensubu için verilen ortalama emekli maaşı 1880-1912 yılları arasında o meslek grubunda çalışanların aldıkları maaşlar toplamının emekliliğe ayrılan kişi sayısına bölünmesi ile elde edilmiştir. Yukarıda ilgili başlıklar altında bu yıllar arasında bağlanan en yüksek ve en düşük emekli maaş miktarları belirtilmiştir. Emekliliğe ayrılan kişilerin çalışırken aldıkları maaşların miktarı ne kadardı? Bu konuda 1880 yılında yayınlanan “Maaşat Kararnamesi” bir fikir vermektedir (Düstur I. T, Zeyl 1, 1299: 42-65). Bu kararnameye göre nazırlar 20.000; I. sınıf sekiz vilayet valisi 20.000, ikinci derece dört vilayet valisi 17.000, üçüncü sınıf yedi vilayet valisi 15.000; birinci derece sancak mutasarrıfı 7.500, ikinci derece sancak mutasarrıfı 6.000, üçüncü derece sancak mutasarrıfı

5.000; birinci derece kaymakam 2.500, ikinci derece kaymakam 1.750, üçüncü derece kaymakam 1.250; birinci derece vilayet defterdarları 6.000, ikinci derece vilayet defterdarı 5.000, üçüncü derece vilayet defterdarı 4.000; birinci derece sancak muhasebecisi 3.000, ikinci derece sancak muhasebecisi 2.500, üçüncü derecede olanı 2.000; vilayet bidayet mahkemesi birinci reisi 3.500, ikinci reisi 3.000; liva bidayet mahkemesi reisi 1.400 kuruş maaş alacaktır (Düstur I. T, Zeyl 1, 1299: 43, 50, 52, 53). Maaşat Kararnamesi'nde memurların alacakları maaşlar dereceye göre belirlenmiş olmasına rağmen tekaüd defterlerindeki beratlarla memurların sahip oldukları derecelere dair bilgiye yer verilmemiş sadece şahsın yaptığı görev ve kendisine bağlanan emekli maaşın miktarı belirtilmiştir.

Tabloda miktarını verdiğimiz maaşlar emeklilerin yaşamlarını sürdürmeleri için yeterli midir? Bu soruya çalışanların maaşları ile ilgili aşağıda vereceğimiz bilgiler dikkate alındığında bunun bazı meslek mensupları için yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. 1870'li yılların başında aylık işçi ücretleri 250 kuruş, 1908 yıllarında 350 kuruş kadardır. 1897 yılında devlet yetkililerine bir dilekçe yazan memur aldığı 600 kuruş maaşın ailesini geçindirmeye yetmeyeceğini belirterek teklif edilen görevi kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Kendisinin düşük bir dul aylığı aldığını belirten bir kadın da 1892 yılında yetkililere verdiği dilekçe ile oğlunun maaşının 1000 kuruşa yükseltilmesini istemektedir. Yine 1912 yılında Hariciye müdürlerinden biri nitelikli memurları göreve çekebilmek için kendilerine 1500-2000 kuruş maaş teklif edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bir başka daire müdürü de aynı yıllarda emrinde çalışan memurların 800-1000, 1000-1200, 1200-1500, 1500-2500 kuruşluk maaşlara göre sınıflara ayrılarak yeniden örgütlenmesini istemiştir. Yine İstanbul Ticaret Odası'nın yaptığı hesaplamalara göre 1914 yılında orta halli bir ailenin geçimi ancak aylık 945 kuruşluk bir gelirle mümkün olabilecektir. (Findley: 1996: 345, 348). Tabloda verilen 33 meslek sahibinin 18'inin ortalama emekli maaşının 1.000 kuruşun altında olması emekli maaşlarının orta halli bir aile için yeterli olmadığını göstermektedir.

Ortalama 95 kuruş emekli maaşı olan iptidai mektep muallimi 1913 yılında İstanbul'da kilesi 25 kuruş olan buğdaydan ancak dört kile; kıyyesi (1.282 gr) 2,5 kuruş olan şekerden 38 kıyye; kıyyesi 11 kuruş olan zeytinyağından 8,6 kıyye; kıyyesi 12 kuruş olan etten (kıvırcık) 7,9 kıyye ve kıyyesi 3 kuruş olan taze fasulyeden 32 kıyye alabilmektedir. Emekli maaşı iptidai muallimine yakın olan polis de zikredilen ürünlerden ancak belirtilen miktarlara yakın ürün alabilmektedir (Eldem, 1994: 52, 53).

## Sonuç

Sanayi Devrimi öncesi dönemde üretim gücünü kaybeden kişilere değişik şekillerde yardımlar yapılarak bu kişilerin hayatlarını devam ettirmesi sağlanıyordu. Bu yardımlar aile içerisinden, bireyin mensup olduğu meslek kuruluşlarından, vakıf kurumlarından veya devlet tarafından yapılabiliyordu. Bu yardımlar düzenli ve sürekli olmadığından şahıslar her zaman zor durumlara düşebiliyorlardı.

Tarihte kurulan pek çok devlet kamu hizmetinde bulunan kişilere emekli olduklarında, azledildiklerinde veya hastalanıp çalışamaz duruma geldiklerine onlara

maaş ya da değişik kaynaklardan gelir tahsis ediyordu. Bu anlamda Osmanlı Devleti de askeri sınıf diye bilinen seyfiye, kalemiye ve ilmiye mensuplarına ya hazineinden ya da değişik yerlerin gümrük ve dirlik gelirlerinden geçimlik maaş tahsis ediyordu. Kamu görevlilerine ve emeklilerine değişik gelirlerden maaş tahsis edilmesi uygulaması Tanzimat Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Tanzimatla birlikte tahsis yöntemi kaldırılmış ve memurlarla emeklilere hazineinden maaş verilmeye başlanmıştır.

Osmanlı'da kamu kurumlarında modern anlamda emekli sistemine geçiş pek çok kurumda olduğu gibi önce askeriyede olmuş ve 1865 yılında Askeri Tekaüd Sandığı kurulmuştur. 1880 yılında bunu Mülki Tekaüd Sandığı'nın kuruluşu takip etmiştir. Mülki ve askeri personel için emekli sandıkları bulunsada pek çok kurumun ayrı ayrı kurduğu tekaüd sandıkları vardı ve bunlar bir bütünlük arz etmekten uzaktı. Bu parçalı yapıdaki sosyal güvenlik sistemi imparatorluğun yıkılışına kadar da devam etmiştir ve bu durum Türkiye Cumhuriyeti döneminde sürdürülmüştür.

Mülkiye memurları için 1880, 1884 ve 1909 yıllarında tekaüd nizamnameleri çıkarılmıştır. Çalışmamızda kullandığımız tekaüd defterlerinde geçen emeklilik beratları da bu nizamnamelere düzenlenmiştir. Emekli beratlarına ait dört defter 1880-1912 yıllarını kapsamaktadır. Defterlerde 10.146 berat kaydı bulunmaktadır. Bu sayıya kendilerine tecdid, hata veya başka sebeplerden dolayı maaşlarının indirilmesi veya yükseltilmesi sebebiyle tekrar berat verilenler dahil değildir. Defterlerdeki berat kayıtları memurların emekli yapılırken birçok yanlış hesaplama yapıldığını göstermektedir. Emeklinin isminin, görev yerinin veya maaş miktarının yanlış yazılması bunlardan bazısıdır. Emekliliğe dair nizamnamelerde zaman içinde yapılan değişiklikler ve Şura-yı Devleti'n yaptığı yorumlar sebebi ile maaşlarda yükseltmeler ve emekli yakınlarının maaşa bağlanmasında değişik uygulamalar yapılmıştır.

Tekaüd defterlerinin ihtiva ettiği otuz iki yıllık süre içerisinde kamu görevlilerinin ortalama emekli maaşları görevin büyüklüğüne ve önemine uygun şekilde farklılık göstermektedir. Aynı görevi yapan ve aynı yıl içerisinde emekli olan görevlilerin emekli maaşlarında bile farklılıklar görülmektedir. Bunun nedeni görevlinin son on yıl içinde bulunduğu değişik görevler dolayısı ile aldığı maaşlar toplamının farklı olmasından ve defterlerde belirtilmese de memurun sahip olduğu dereceden kaynaklanmaktadır. Emekliler içerisinde en yüksek emekli maaşını bakanlar ile taşra mülki görevliler en düşük maaşı ise muallimler ile ebeler ve polisler almaktadır. Bu sıralamanın bugün de aynı düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

## Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi

BOA. A. DVNSTEKAd.,1, 2, 3, 4.

BOA. D. AMH.d. 24540, 25573, 792, 24756.

“Maaşât Kararnamesi” 17 Cemaziyelevvel 1297, Düstur I. Tertip, Zeyl Numaro I, İstanbul, 1299, 42-65.

“Memurin-i Mülkiye Terakki ve Takaüd Kararnamesi”, 23 Ağustos 1297/4 Eylül 1881, Düstur Tertip 1, Cüz-i Rabi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1299, 773-789.

“Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi”, 13 Şevval 1298/26 Ağustos 1297-8 Eylül 1881, Düstur I. Tertip Zeyl Numaro 3, Babıali Şura-yı Devlet Düstur Encümeni Tarafından Tertip olunmuştur, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 62-81.

“Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi”, 5 Receb 1301-1 Mayıs 1884, Düstur Zeyl Numaro 4, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1302, 3-31.

“Memurin-i Mülkiye Tekaüdüne Dair Kanun” 8 Şaban 1327-25 Ağustos 1909, Düstur, II. Tertip, C. 1, 666-673.

Akgündüz, Ahmed (1999). Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri, Fey Vakfı, İstanbul.

Aykanat, Mehmet (2015). Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

Baltacı, Cahit (1991). “Arpalık”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul, 392-393.

Dilik, Said (1988). “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XLIII, S. 1-2, 41-80.

Eldem, Vedat (1994). Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Findley C. V. (1996). Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

İpşirli, Mehmet (2011), “Tekaüt”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 40, İstanbul, İstanbul, 341-342.

Kala E. Sabri (2018). Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku (1865-1923), Hiperyayın, İstanbul.

Manav, Nursel (2014). Mülkiye Tekaüd Sandığı’nın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1880-1890),



Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Manav, Nursel (Haziran 2017). “II. Meşrutiyet’te Abdülhamit Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları”, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 2, 240-260.

Martal, Abdullah (1999). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler”, XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt, III. Kısım, Ankara, 1691-1700

Özcan, Tahsin (1999). “Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler”, Osmanlı 5, Toplum, Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 110-115.

Özdemir, İ. Mansur (2018). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Özger, Yunus (2011). “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaüt Kararnamesinin Tahlili”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 30, 201-237.

Pakalın, M. Zeki (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

Şenyurt, Ali (2017). “Yeniçeri Ortaları Yardımlaşma Sandıkları” Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33, 155-170.